

गण्डकी गाउँपालिकामा विपद् तथा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, २०८२

(मस्यौदा दस्तावेज)

गण्डकी गाउँपालिका

भुम्लिचोक, गोरखा
गण्डकी प्रदेश, नेपाल
२०८२

विषय सूची

विषय	पेज नं.
परिच्छेद १: परिचय	१
१. पृष्ठभूमि	१
१.२ नेपालमा विपदका घटना	२
१.२.१ विपदेबाट भएका प्रदेशगत क्षति	५
१.३ नेपालमा विपद् जोखिमको आँकलन	९
१.४ नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था	९
१.५ योजनाको औचित्य	११
१.६ योजनाको अपेक्षित नतिजा	१२
परिच्छेद २: विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना	१३
२.१ पृष्ठभूमि	१३
२.२ दीर्घकालीन सोच	१३
२.३ ध्येय	१३
२.४ लक्ष्य	१३
२.५ उद्देश्य	१४
२.६ अवधारणा	१५
२.७ नीति	१५
२.८ समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१८
२.९ योजनाका सीमा	१८
परिच्छेद ३: गण्डकी गाउँपालिकामा विपद् जोखिमको अवस्था	२०
३.१ गाउँपालिकाको परिचय	२०
३.२ गाउँपालिकामा जोखिमको अवस्था	२१
३.३ गाउँपालिकाको जोखिम संवेदनशिलता	२२
३.४ गण्डकी गाउँपालिकामा हुन सक्ने सम्भावित विपदका प्रकारहरु	२८

३.५ निकट विगतका विपद्का घटनाहरू	३०
३.६ विपद्का घटनाले निम्त्याउन सक्ने जोखिम	३५
परिच्छेद ४: गाउँपालिकाको विपद् पूर्व तयारी योजना	३७
४.३ योजनाको आवश्यकता तथा महत्व	३७
४.१ पष्ठभूमि	३७
४.२ योजनाका उद्देश्यहरू	३७
४.३ योजनाको आवश्यकता तथा महत्व	३८
४.४ आपतकालीन विपद् परिस्थितिको पूर्वतयारी गतिविधि	३८
४.५ निकायगत भूमिका तथा जिम्मेवारी	३९
४.६ विषयगत क्षेत्रको भूमिका तथा जिम्मेवारी	४५
४.७ विषय क्षेत्रको अगुवा र प्रमुख भूमिका	४६
४.८ विपद्पूर्वतयारी तथा प्रति कार्ययोजनाको कार्यान्वयन	४७
४.९ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको नियमित समिक्षा तथा अद्यावधिक	४८
४.१० विपद्का समयमा गाउँपालिका स्तरीय बिपद्ब्यवस्थापन समितिले ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू	४८
४.११ विपद् जोखिम व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित केही शब्दावली	५०

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ
तालिका १: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालमा भएका विपद्का घटना र परिणामको प्रदेशगत विवरण	३
तालिका २: वि.सं. २०८२ असोज सम्ममा भएका विपद्का घटना र असर	५
तालिका ३: विपद्का घटनाबाट भएको क्षतिको प्रदेशगत विवरण	६
तालिका ४: मनसुनजन्य विपद्का घटना र क्षतिको प्रदेशगत विवरण	६
तालिका ५: उच्च जोखिम संवेदनशिल समूहको जनसंख्या	२३
तालिका ६: घरधुरीको सम्पत्तिको आधारमा वर्गीकरण	२३
तालिका ७: जातीय आधारमा केही जनसंख्या	२४
तालिका ८ : पिउने पानीको स्रोत	२५
तालिका ९: घरको भित्ता तथा पर्खाल	२५
तालिका १०: घरको छानो	२६
तालिका ११: घरको जगको आधारमा वर्गीकरण	२६
तालिका १२: कृषि कार्यमा जलवायु परिवर्तनले पारेको असर	२७
तालिका १३: वि.सं. २०७२ को भूकम्पबाट प्रभावित घरधुरी	३०
तालिका १४: कोभिडबाट प्रभावितहरूको वडागत तथ्यांक	३१
तालिका १५: पहिरोको जोखिममा रहेका घरधुरी	३२
तालिका १६: बाढीको जोखिममा रहेका घरधुरी	३३
तालिका १७: नदी कटानको कारण जोखिममा रहेका घरधुरी	३४
तालिका १८: भिरालो स्थानमा घर भएका कारण जोखिममा रहेका घरधुरी	३५
तालिका १८: गण्डकी गाउँपालिका विपद् व्यवस्थापन समितिको कार्य जिम्मेवारी	४०
तालिका २०: विषयगत क्षेत्रको भूमिका तथा जिम्मेवारी	४५
तालिका २१: विषय क्षेत्रको अगुवा र प्रमुख भूमिका	४६
तालिका २२: विपद्पूर्वतयारी तथा प्रति कार्ययोजनाको कार्यान्वयन	४७

परिच्छेद १

परिचय

१. पृष्ठभूमि

निरन्तर दोहोरिरहने बहु-प्रकोपका घटनाहरूबाट उत्पन्न विपद्को अत्यधिक जोखिममा रहेको मुलुकहरूमध्ये नेपाल पनि एक हो । यहाँ प्रत्येक वर्ष बाढी, पहिरो, चट्याङ्ग, आगलागी, सडक दुर्घटना र महामारी जस्ता प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित प्रकोपहरूका कारण जनधनको ठूलो क्षति तथा नोक्सानी हुने गरेको छ । मुलुक विषम भू-बनावट, कमजोर भौगर्भिक अवस्था, मौसमी विषमता तथा जलवायु परिवर्तनका कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो तथा भू-स्खलन, डुबान, चट्याङ्ग, खडेरी, हिमपात, असिना, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटन, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, हुरी बतास, शीतलहर, तातो हावाको लहर, वन डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपहरूबाट प्रभावित छ । त्यसैगरी नेपाल सडक दुर्घटना, महामारी, अनिकाल, कीट वा सूक्ष्म जीवाणु आतंक, पशु तथा चराचुरुङ्गीमा हुने फूलु, प्यान्डामिक फूलु जस्ता महामारी, सर्पदंश, जनावर आक्रमण, खानी, हवाई, जल वा औद्योगिक दुर्घटना, आगलागी, विषाक्त ग्याँस, रसायन वा विकिरण चुहावट, ग्याँस विष्फोटन, विषाक्त खाद्य सेवन, वातावरणीय प्रदूषण, वन विनास वा भौतिक संरचनाको क्षति तथा प्रकोप उद्धार कार्यमा हुने दुर्घटना लगायतका मानव सिर्जित प्रकोपबाट पनि प्रभावित छ ।

नेपाल बहुजोखिमयुक्त मुलुकहरू मध्ये २० औँ स्थान, जलवायु परिवर्तन जोखिमका दृष्टिले चौथो स्थान, भूकम्पीय जोखिमको दृष्टिले ११ औँ स्थान एवं बाढीजन्य जोखिमको दृष्टिले ३० औँ स्थानमा रहेको मानिन्छ । २०७२ साल बैशाखमा आएको महाभूकम्प, र त्यसपछि पनि समय समयमा आएका बाढी तथा पहिरो र त्यसबाट भएको ठूलो जनधनको क्षति तथा नोक्सानी यसका पछिल्ला उदाहरणहरू हुन् । जनसंख्या बृद्धि, गरिबी, अव्यवस्थित शहरीकरण र जोखिम असंवेदनशील विकासका कार्यहरूले गर्दा विपद् सङ्कटासन्नतामा अभि बृद्धि भइरहेको छ ।

नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरूलाई योजनाबद्ध र व्यवस्थित गर्न विभिन्न नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरेको छ । यस सन्दर्भमा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन-२०३९, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन- २०५५, भवन ऐन -२०५५, राष्ट्रिय भवन संहिता- २०६०, विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति- २०६६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति - २०७५, जलवायु परिवर्तन नीति- २०६७, भू-उपयोग नीति -२०६९, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन

नीति- २०७२, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना नीति- २०७२, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा - २०७०, बस्ती विकास, शहरी योजना तथा भवन निर्माणसम्बन्धी आधारभूत मार्गदर्शन -२०७२, राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति- २०७३, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ (प्रथम संशोधन २०७५), स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ आदि महत्वपूर्ण कानूनी तथा नीतिगत आधार हुन् । त्यस्तै, नेपालको संविधान, २०७२ पछि आएका स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ पछिल्ला महत्वपूर्ण कानूनी व्यवस्था हुन् । साथै केन्द्रदेखि स्थानीय स्तरसम्म कानून बमोजिम स्थापित दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरू, नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय एवं प्रतिष्ठानहरूलाई महत्वपूर्ण संस्थागत व्यवस्थाको रूपमा लिन सकिन्छ भने विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले व्यवस्था गरेका विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्, कार्यकारी समिति, प्राधिकरण, प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तहका समितिहरू नयाँ संस्थागत व्यवस्थाका रूपमा रहेका छन् ।

नेपालले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि लागु गरेको विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ को कार्यान्वयनबाट प्राप्त सिकाई र अनुभवहरू, २०७२ सालको गोरखा भूकम्प तथा पछिल्ला अन्य विपद्का घटनाहरूको सिकाई र अनुभवहरू समेतलाई आधार बनाई विद्यमान विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा अन्य नयाँ सम्भावित जोखिमको प्रभावकारी रोकथाम गरी विपद् जोखिमबाट सुरक्षित, जलवायु अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको निर्माण गर्न यस विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७४ तयार गरिएको छ । यो नीति विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५(क) बमोजिम गठित विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन लागु भएको छ ।

१.२ नेपालमा विपद्का घटना

नेपाल सक्रिय टेक्नोटिक प्लेटको बीचमा छ । त्यसैले सम्पूर्ण नेपाल भूकम्पीय जोखिममा छ । वि.सं. १९९० को महाभूकम्प पश्चात बझाङ भूकम्प-६.५ म्याग्नेच्युड (२०३७ साल), उदयपुर भूकम्प-६.६ म्याग्नेच्युड (२०४५ साल) र २०७२ सालको ७.६ रेक्टर स्केलका भूकम्पहरू म्याग्नेच्युड र क्षतिका हिसाबले ठूला भूकम्प हुन । यी बाहेक पनि साना र मध्यमस्तरका भूकम्पका धक्का हामीले महशुस गरिरहेका छौं । भूकम्पका अतिरिक्त जलवायुजन्य विपद् जस्तै खडेरी, अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, डुबान, असिना, चट्याङ, हिमताल विस्फोटपछिको बाढी र मानवसिर्जित प्रकोप जस्तै आगलागी र वन डढेलोले नेपाल आक्रान्त बनिरहेको छ ।

जलवायु परिवर्तन र विश्वव्यापी तापमान वृद्धिका कारण सर्पदंश, डेंगीलगायतका अन्य स्वास्थ्यजन्य विपद् बढेका छन् भने पानीका मुहान सुक्ने र तराई क्षेत्रमा जमिनमुनीको पानी फनफन् तल गइरहेको पाइएको छ ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, २०८१ का अनुसार २०८०/८१ मा मात्र नेपालभर ३०७१ विपद्का घटनाहरु भए । यी घटनामा २६० जनाको मृत्यु भएको थियो भने ९२२ जना घाइते र ३१ जना बेपत्ता भएका थिए । यी विपद्का घटनाबाट ८०२५ घरपरिवार प्रत्यक्ष प्रभावित भएका थिए । प्रदेशगत रूपमा हेर्दा त्यस वर्ष विपद्का घटनाबाट कोशी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश र बागमती प्रदेश अन्य प्रदेशको तुलनामा बढी प्रभावित भएको देखिन्छ ।

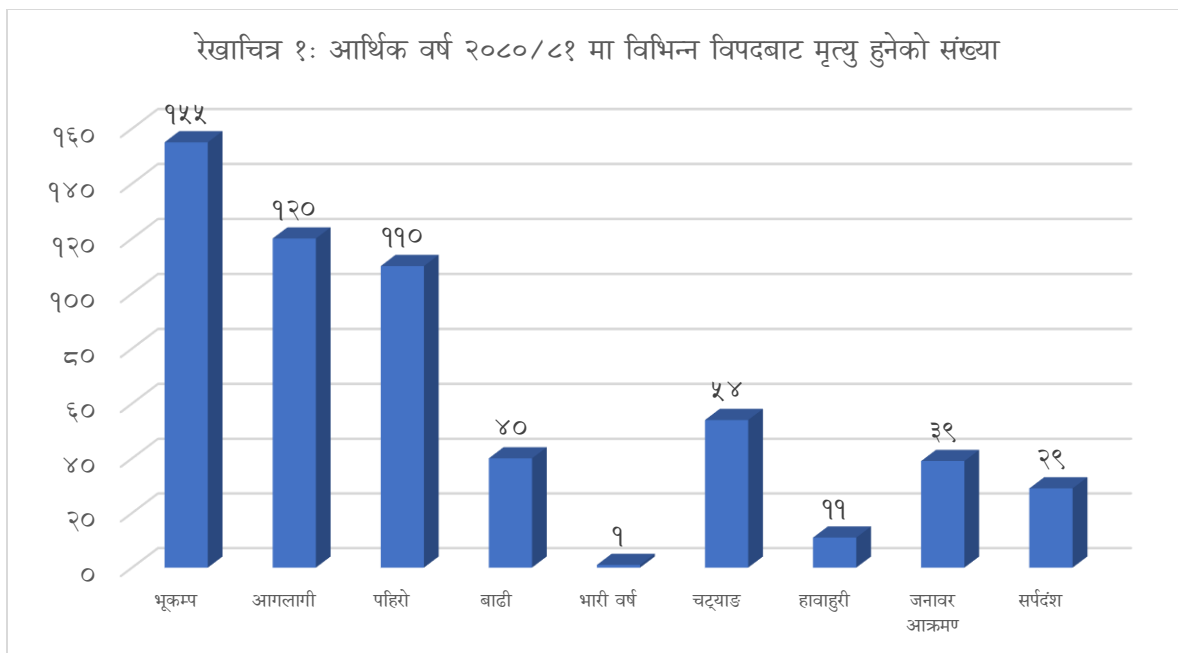
तालिका १: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालमा भएका विपद्का घटना र परिणामको प्रदेशगत विवरण

प्रदेश	घटना संख्या	मृत्यु	बेपत्ता	घाइते	प्रत्यक्ष प्रभावित परिवार
कोशी	७२०	८८	३	१७०	२६२२
मधेश	३६९	३९	१	९१	१०१९
बागमती	४८२	३३	२४	१४१	१६९४
गण्डकी	२५७	२०	०	११०	२९५
लुम्बिनी	५११	४२	१	१८०	७३०
कर्णाली	३५७	१६	१	८४	५५९
सुदूरपश्चिम	३७५	२२	१	१४६	११०६
जम्मा	३०७१	२६०	३१	९२२	८०२५

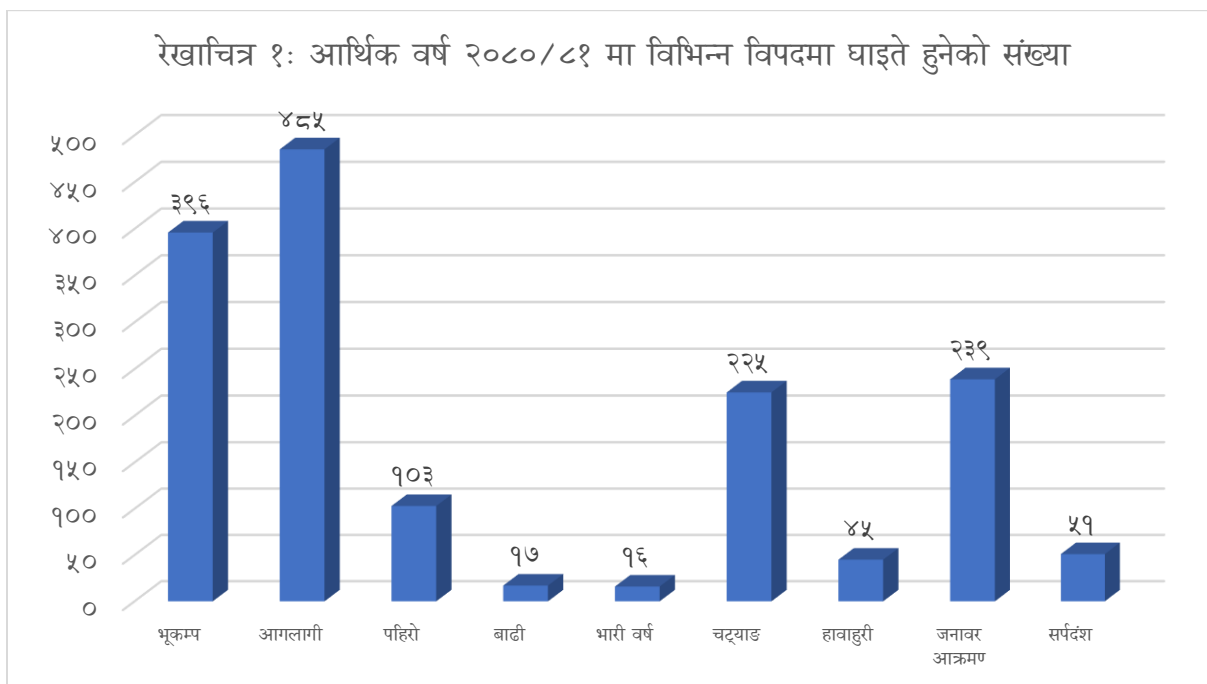
स्रोत: राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, २०८१

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणका अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित घटनाका कारण नेपाल भर २९२८ जनाको मृत्यु भएको छ जसमा सडक दुर्घटनामा ज्यान गुमाउनेहरुको संख्या २३६९ रहेको छ । अरु विपद्का घटनाबाट मृत्यु हुनेको संख्या तलको रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

सडक दुर्घटना पछि भूकम्प, आगलागी, पहिरो, चट्याङ आदिबाट मृत्यु हुनेको संख्या पनि उल्लेख्य रहेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणका अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित घटनाका कारण नेपाल भर ३३ हजार ७३३ जना भाइते भएका छन् । जसमा सडक दुर्घटनामा घाइते हुनेहरूको संख्या ३२ हजार १५६ रहेको छ । अरु विपद्का घटनामा घाइते हुनेको संख्या तलको रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणका अनुसार २०८२ असोज सम्ममा देशभरमा विभिन्न प्रकारका ३०७१ प्रकोपका घटना भएका र ती घटनाबाट ८ हजार २५ घर परिवार प्रत्यक्ष प्रभावित भएका छन् । त्यस्तै, यी घटनामा २६० जनाको मृत्यु भएको छ भने ९२२ जना घाइते भएका छन् । विपदका घटना मध्ये सबैभन्दा बढी शर्पदंशबाट ७४ जनाको मृत्यु भएको छ भने पहिरोबाट ६७ जना, बाढीबाट ३७ जनाको र चट्याङबाट २९ जनाको मृत्यु भएको छ । घाइते हुनेमा पनि सबैभन्दा धेरै शर्पदंशबाट ३७४ जना, चट्याङबाट १८९ जना तथा आगलागीबाट ११३ जना रहेका छन् ।

तालिका २: वि.सं. २०८२ असोज सम्ममा भएका विपदका घटना र असर

विपद्का प्रकार	घटना संख्या	मृत्यु	बेपत्ता	घाइते	प्रत्यक्ष प्रभावित परिवार
बाढी	२९२	३७	२६	१४	३२००
पहिरो	५१३	६७	४	७७	१५१८
भारी वर्ष	३९७	७	०	२०	९६६
चट्याङ	२५२	२९	०	१८९	३११
आगलागी	८४४	११	०	११३	९१७
वन डढेलो	७	०	०	०	१
हावाहुरी	६९	१	०	८	९९
शर्पदंश	४४२	७४	०	३७४	४४९
जनावर आक्रमण	२०६	२१	१	९२	३६५
लेक लाम्नु	४४	१३	०	३५	४३
भूकम्प	४	०	०	०	१
महामारी	१	०	०	०	१५५
जम्मा	३०७१	२६०	३१	९२२	८०२५

स्रोत: राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, २०८२

१.२.१ विपद्बाट भएका प्रदेशगत क्षति

प्रदेशगत रूपमा हेर्दा २०८२ सालको असोज मसान्त सम्ममा देशभरमा कुल ३०७१ विपदका घटना भएकामा कोशी प्रदेशमा सबैभन्दा धेरै ७२० विपद्का घटना भएका छन् भने विपद्बाट मृत्यु हुने संख्या पनि यसै प्रदेशमा उच्च रहेको छ । यी घटनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित परिवार पनि कोशी प्रदेशमा सबैभन्दा धेरै (२६३३ घरपरिवार) रहेको छ भने गण्डकी प्रदेशमा सबैभन्दा कम अर्थात् २९५ घरपरिवार प्रभावित भएका छन् ।

२०८२ सालको ६ महिनाको अवधिमा विपदका घटनाबाट ९२२ जना घाइते भएका छन् भने ३१ जना बेपत्ता भएका छन् । घाइतेको संख्या सबैभन्दा बढी लुम्बिनी प्रदेशको रहेको छ भने बेपत्ता हुनेमा बागमती प्रदेशका धेरै रहेका छन् ।

तालिका ३: विपदका घटनाबाट भएको क्षतिको प्रदेशगत विवरण

घटना	घटना संख्या	मृत्यु	बेपत्ता	घाइते	प्रत्यक्ष प्रभावित परिवार
कोशी	७२०	८८	३	१७०	२६२२
मधेश	३६९	३९	१	९१	१०१९
बागमती	४८२	३३	२४	१४१	१६९४
गण्डकी	२५७	२०	०	११०	२९५
लुम्बिनी	५११	४२	१	१८०	७३०
कर्णाली	३५७	१६	१	८४	५५९
सूदूरपश्चिम	३७५	२२	१	१४६	११०६
जम्मा	३०७१	२६०	३१	९२२	८०२५

स्रोत: राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, २०८२

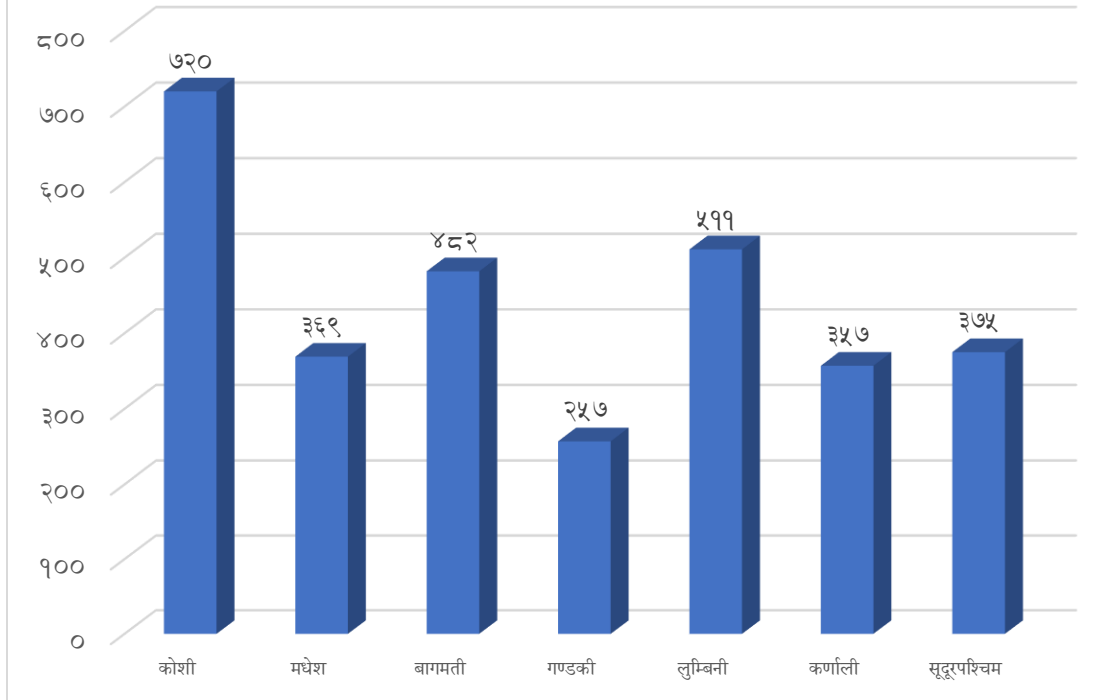
२०८२ सालको पहिलो छ महिनामा जम्मा १४५४ मनसुनजन्य घटना भएकामा यसबाट १४० जनाको मृत्यु भएको छ भने ३०० घाइते, ३० बेपत्ता र ५९९५ दरपरिवार प्रत्यक्ष प्रभावित भएका छन् ।

तालिका ४: मनसुनजन्य विपदका घटना र क्षतिको प्रदेशगत विवरण

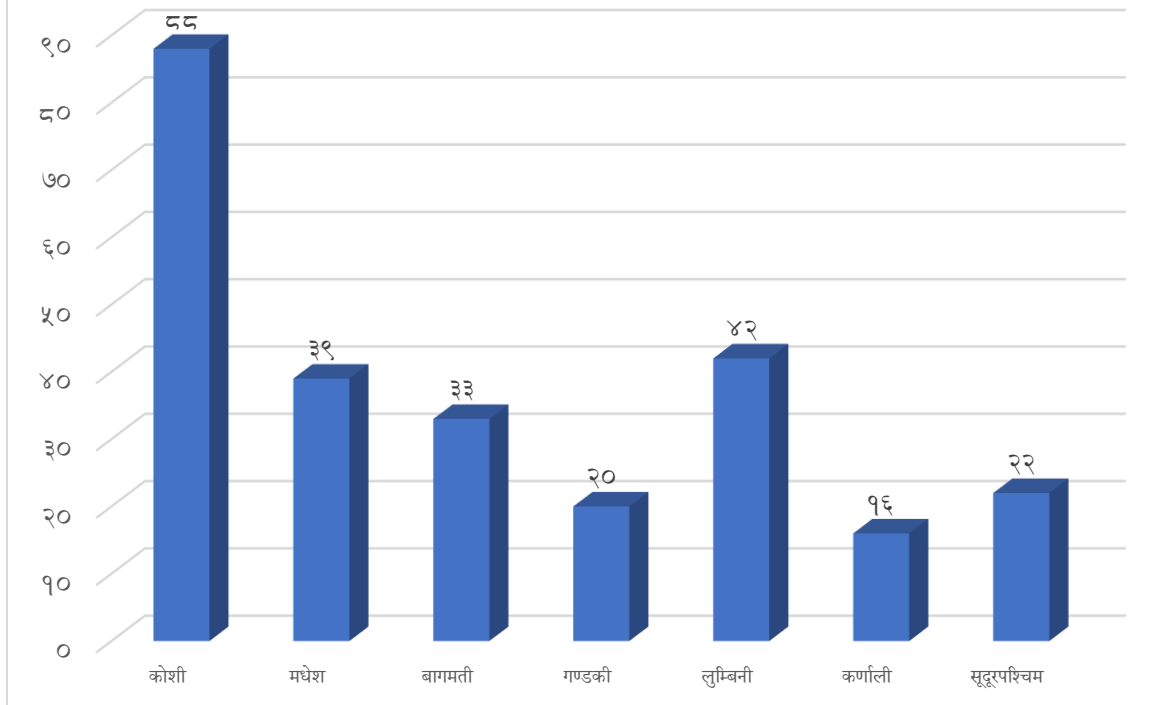
घटना	घटना संख्या	मृत्यु	बेपत्ता	घाइते	प्रत्यक्ष प्रभावित परिवार
कोशी	३७६	६२	३	९७	२१९६
मधेश	६२	८	१	४	५१८
बागमती	२८०	२४	२४	६८	१४९२
लुम्बिनी	२२४	१७	०	३३	४४०
कर्णाली	२४८	१०	१	४१	४४३
सूदूरपश्चिम	१४३	८	१	३१	७५३
जम्मा	१४५४	१४०	३०	३००	५९९५

स्रोत: राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, २०८२

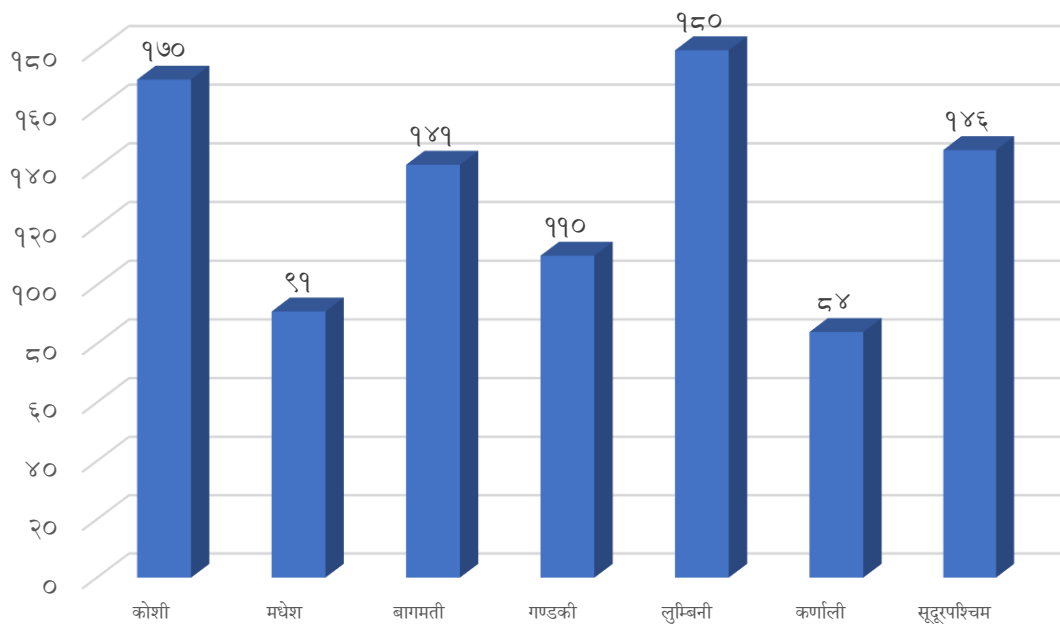
रेखाचित्र ५: २०८२ सालको पहिलो ६ महिनमा भएका विपदका घटना

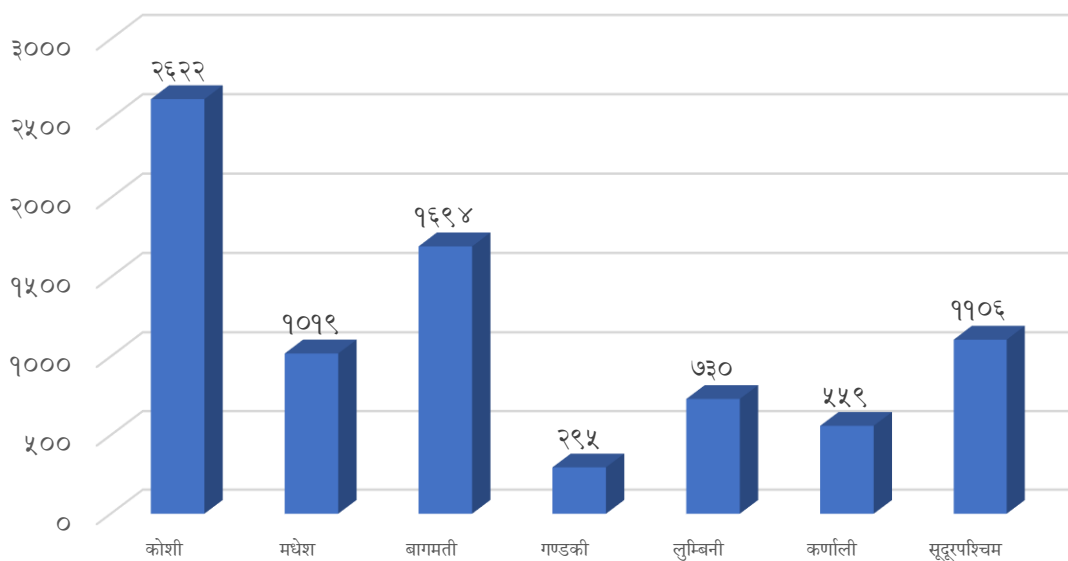
रेखाचित्र ६: २०८२ सालको पहिलो छ महिनामा भएका विपदका घटनामा भएको मृत्यु

रेखाचित्र ७: २०८२ सालको पहिलो छ महिनामा भएका विपदका घटनामा घाइते भएका संख्या

रेखाचित्र ८: २०८२ सालको पहिलो छ महिनामा भएका विपदका घटनामा प्रभावित घर परिवार

१.३ नेपालमा विपद् जोखिमको आँकलन

नेपालमा हुने बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी, शीतलहर, लू, खडेरी, महामारी, हावाहुरी, हिमताल विष्फोट, सडक दुर्घटना जस्ता विपद्ले ठुलो धनजनको क्षति व्यहोर्नुको साथै सरदर बार्षिक कुल ग्राहस्थ उत्पादनको करिब ०.०८ प्रतिशत आर्थिक क्षति हुने तथ्याङ्कले (२०१८/१९) देखाएको छ । केही दशकको अन्तरमा आउने भूकम्पले एकैपटक ठुलो धनजनको क्षति पुऱ्याउने गरेको छ । साथै, बर्षेनी हुने बाढी, पहिरो, आगलागी, सडक दुर्घटना तथा चट्याङ जस्ता विपद्ले त हाम्रो समग्र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा ठुलो धक्का दिइरहेको अवस्था नै छ । कमजोर विपद् पूर्वतयारी, न्यून प्राथमिकता, शून्य जस्तै रहेको विपद् बीमा तथा विपद् पश्चात मात्र हाम्रो सक्रिय हुने शैलीले हामीलाई गरिबी, थिलोथिलो र उठनै नसकिने गरी विगतदेखि गाँजेकै छ । विपद्पश्चात् मात्र सक्रिय हुने हाम्रो शैलीमा क्रमशः सुधार हुदै आएको देखिन्छ । वि.सं. २०८१ असोज १०-१२ सम्म काठमाडौंसहित देशका विभिन्न जिल्लामा परेको भारी बर्षाबाट सृजित पहिरो र बाढीबाट ठुलो धनजनको क्षति भएको थियो । सो समयमा प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार विभिन्न क्षेत्रमा गरी करिब ४६ अर्ब बराबर नेपाली रुपैयाँको क्षति भएको देखिन्छ, जुन आ.व. ०८१/८२ मा विनियोजित कुल पुँजीगत बजेटको करिब १३ प्रतिशत हुन आउँछ । त्यसैगरी, २०८१ असार २३ गते कञ्चनपुर जिल्लामा एकै रातमा परेको ६२४ मि.मि. वर्षाबाट करिब २ अर्ब बराबर क्षति भएको देखिन्छ, जुन सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारको वार्षिक बजेटको करिब १०.६६ प्रतिशत हो ।

सीमित स्रोत साधन, घट्दो वैदेशिक सहयोग, न्यून आयस्रोत, सार्वजनिक पुँजीगत खर्चको निरासाजनक प्रगति तथा विपद्बाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको समयमै मर्मत, पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना गर्न समेत विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, उत्थानशील तथा अभ्र राम्रो र बलियो निर्माण कार्यमा जानुपर्ने देखिन्छ ।

१.४ नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधानले स्वच्छ वातावरणको हकलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा व्याख्या गरेको छ । संविधानमा नीति अर्न्तगत प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण। संवर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिमा जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण गर्ने प्राकृतिक प्रकोप बाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवं पुनर्स्थापना गर्ने जस्ता नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको अनुसूची ७ मा संघ र प्रदेशको साभा अधिकार सूचीमा प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद् पूर्व तयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ सम्बन्धी

अधिकारको व्यवस्था रहेको, संविधानको अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूची अर्न्तगत पनि विपद् व्यवस्थापनको अधिकार समावेश गरिएको छ ।

१६ औं आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६) को समष्टिगत रणनीतिमा विकासका सबै क्षेत्र र आयाममा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई आन्तरिकीकरण गर्ने रणनीति उल्लेख गरिएको छ भने संरचनागत रूपान्तरणका प्रमुख क्षेत्र जैविक विविधता, जलवायु परिवर्तन र हरित अर्थतन्त्र सहित विपद् उत्थानशीलताको विषय समेटिएका छन् । आवधिक योजनामा समृद्धिका राष्ट्रिय लक्ष्य तथा वातावरणीय जोखिम सूचकाङ्क २९.७ बाट योजना अवधिभित्र २४.० मा झार्ने लक्ष्य राखिएको छ । त्यस्तै, योजनामा स्वचालित मौसम पूर्वानुमान प्रणाली प्रवर्द्धन गर्ने, एकीकृत विपद् व्यवस्थापन गर्ने, बलियो आपतकालीन प्रतिक्रिया प्रणाली निर्माण गर्ने एवम् विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु अनुकूलन सम्बन्धी क्रियाकलापलाई पूर्वाधार निर्माणमा आन्तरिकीकरण गर्ने तथा विपद् उत्थानशील कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, विपद्, महामारी, जलवायु परिवर्तन, असाध्य रोग जस्ता कारणबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न बीमाको विस्तार गर्ने, दिगो विकासको लक्ष्यको आन्तरिकीकरण एवं स्थानीकरण गर्ने जस्ता रणनीति तथा कार्यक्रमको व्यवस्था गरिएको छ ।

भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९ ले बाढी, पहिरो, भू-क्षय जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको नियन्त्रण गरी भू तथा जलाधार संरक्षण गर्ने सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरेको छ । जलस्रोत ऐन, २०४९ मा जलस्रोतको उपयोग गर्दा भू-क्षय, बाढी, पहिरो वा यस्तै अरु कारणद्वारा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्नेगरी गनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहको काम कर्तव्य र अधिकार भित्र विपद् सम्बन्धी सबै चरणका कार्यहरु समावेश गरेको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा भवन ऐन २०५५, विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६, राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१, कृषि विकास रणनीति, (२०७२-२०९२), उद्योग नीति २०६७, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७२, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य ढाँचा २०७० (पहिलो संशोधन २०७५), विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा मार्गदर्शन २०६७ (संशोधन २०७६), विपद् पीडित उद्धार तथा राहत सम्बन्धी मापदण्ड २०६४, (सातौं संशोधन २०७७), समेत प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली २०६३ लगायत नीतिगत तथ कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

१.५ योजनाको औचित्य

संविधानले नै विपद् व्यवस्थापनको एकल अधिकार स्थानीय तहलाई दिएको छ । विपद् संवेदनशील सामाजिक सुरक्षाअन्तर्गतका राहत तथा अन्य सुविधा वितरणको जिम्मेवारी पनि स्थानीय तहलाई दिइएको छ । यसका अतिरिक्त अस्थायी तथा स्थायी आवासका लागि लाभग्राही पहिचान गर्ने तथा त्यस्ता लाभग्राहीलाई दिइने अनुदान स्थानीय सरकारमार्फत नै दिइन्छ ।

विपद् व्यवस्थापन भित्र गरिने विभिन्न चरणका कार्यहरू मध्ये प्रतिकार्य योजना विपद्का घटना घटे लगत्तै देखि स्थिति सामान्य नभएसम्म कार्यान्वयन हुन्छ । विपद्को यो समय ज्यादै संवेदनशील भएको र यस समयमा गरिने मानवीय सहयोगका कार्यले क्षति तथा नोक्सानी उल्लेख्य मात्रामा घटाउन सकिने भएकाले यस योजनाको निकै ठूलो महत्व रहेको हुन्छ । यस सन्दर्भमा योजनाको आवश्यकता र महत्वलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

१. मानवीय सहायता एवम् विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा संलग्न निकाय एवं उपलब्ध स्रोत साधन पहिचान गराउँछ ।
२. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यका लागि अपुग स्रोत पहिचान गरी त्यसको पूर्तिको व्यवस्था गर्न आवश्यक वातावरण मिलाउँछ ।
३. विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा विभिन्न विषयक्षेत्र अन्तर्गतका निकायहरूको भूमिका निर्धारण गरी विपद्का असरहरूको सामना गर्न एकीकृत प्रयासलाई सुनिश्चित गर्छ ।
४. विपद्को समयमा मानवीय सहयोगलाई व्यवस्थित गर्ने सुनिश्चितता दिन्छ ।
५. विपद्को जोखिम कम गर्न सरोकारवाला र समुदायलाई हातेमालो गर्ने प्रेरणा दिन्छ ।
६. उद्धार र राहत जस्ता कार्यमा प्रभावित समुदायको समान पहुँचको प्रत्याभूति गर्छ ।
७. आपतकालीन समयमा सूचना र जानकारी प्रक्षेपणलाई व्यवस्थित गर्न सहयोग गर्छ ।
८. खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता प्रवर्द्धनका विषयलाई व्यवस्थित गर्न सहयोग गर्छ ।
९. क्षेत्रगत रूपमा कामको बाँडफाँड हुने हुँदा मानवीय सहयोग पारदर्शी, प्रभावकारी र व्यवस्थित हुनुको साथै सेवाप्रदायकमा जवाफदेही र उत्तरदायित्वको भावनाको विकास गराउँछ ।

१.६ योजनाको अपेक्षित नतिजा

विपद् जोखिम व्यवस्थापन भित्र गरिने विभिन्न चरणका कार्यमध्ये विपद् पहिले जोखिम न्यूनीकरणका आधारभूत कार्य, विपद् लगत्तै स्थिति सामान्य नभएसम्म गरिने प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारी र तत्कालीन पुनर्लाभका लागि कार्य गरिने भएकाले यस योजनाबाट विपद् प्रभावित मानिसको अधिकारको रक्षा, आपतकालीन जीविकोपार्जनमा सहयोगका साथै विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा समेत सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । योजनाका केही अपेक्षित नतिजा देहायअनुसार हुने प्रक्षेपण गरिएको छः

१. विपद् पहिले गर्नु पर्ने आधारभूत पूर्वतयारीका कार्य सुनिश्चित हुनेछन् ।
२. विपद्को समयमा मानवीय सहयोग कार्यलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित गर्न सकिनेछ ।
३. विपद्को पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यका लागि सरोकारवाला र समुदायबीच समन्वय र सहकार्यको अभिवृद्धि हुनेछ ।
४. प्रभावितलाई आफ्नो अधिकार र दायित्वको बारेमा सचेत हुने अवसर प्राप्त हुनेछ ।
५. उद्धार र राहत जस्ता कार्यमा प्रभावित समुदायको समान पहुँचमा अभिवृद्धि हुनेछ ।
६. सामाजिक, सांस्कृतिक सद्भाव अभिवृद्धि भएर विपद्को सामना गर्न सबै एकजुट हुने वातावरण तयार हुनेछ ।
७. क्षेत्रगत रूपमा कामको बाँडफाँड भएकाले मानवीय सहयोग पारदर्शी, प्रभावकारी र व्यवस्थित हुनुको साथै सेवाप्रदायक निकायमा जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वको भावनाको विकास हुनेछ ।

परिच्छेद २

विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना

२.१ पृष्ठभूमि

सिंगो नेपाल बहुप्रकोप जोखिममा रहेको देश भएको हुँदा गोर्खा जिल्ला र गण्डकी गाउँपालिका पनि स्वाभाविक रूपमा विभिन्न प्रकारका प्रकोपको जोखिममा रहँदै आएको छ । यस गाउँपालिकामा खासगरी खडेरी, असिना, हावाहुरी, पहिरो, असिना र वन डढेलो प्रमुख प्रकोपका रूपमा रहँदै आएका छन् । प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणका लागि संघीय तथा स्थानीय स्तरमा विभिन्न नीतिगत/कार्यक्रमगत प्रयासहरू भइआएका भए पनि विश्वभरि नै प्रकोपको आवृत्ति, प्रवृत्ति तथा सघनता निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको परिप्रेक्ष्यमा गण्डकी गाउँपालिका, यहाँका नागरिक तथा विकासका उपलब्धीलाई संभाव्य विपद्हरूबाट सुरक्षित बनाई विपद् उत्थानशीलता सुनिश्चित गर्नु गण्डकी गाउँपालिकाको प्राथमिक कर्तव्य हो । यसै सन्दर्भमा संभाव्य विपद्हरूलाई सुव्यवस्थित एवम् योजनाबद्ध किसिमले व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले गण्डकी गाउँपालिकाले यो योजना तर्जुमा गरेको हो ।

गण्डकी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति तथा अन्य कारणले पनि यस क्षेत्र विपद् जोखिमका दृष्टिले संवेदनशील रहेको छ । यस आधारमा गाउँपालिकाले विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गरेको हो ।

२.२ दीर्घकालीन सोच

विपद्बाट बचाउँ उत्थानशील समाज निर्माण गरौं ।

२.३ ध्येय

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूलाई सन्तुलित रूपमा कार्यान्वयन गरी विपद्बाट हुने जनधन, स्वास्थ्य तथा जीविकोपार्जनका स्रोतसाधनहरूका साथै व्यक्ति, समुदायको आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक पूर्वाधार र साँस्कृतिक एवं पर्यावरणीय सम्पदाको जोखिम तथा क्षतिमा उल्लेख्यरूपमा कमी गर्ने तथा तिनीहरूको उत्थानशीलता बृद्धि गर्ने ।

२.४ लक्ष्य

यस योजनाको लक्ष्य निम्नानुसार रहेको छ:

१. विपद्बाट हुने मृत्युदर तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको संख्या उल्लेख्य रूपले कम गर्नु,
२. जीविकोपार्जनका स्रोतसाधनहरूका साथै कृषि, उद्योग, सडक, सञ्चार, खानेपानी तथा सरसफाईका संरचना कम क्षति हुने व्यवस्था मिलाउने ।
३. स्वास्थ्य र शैक्षिक सुविधा जस्ता आधारभूत र महत्वपूर्ण सेवाहरूमा विपदले पुऱ्याउने क्षति एवं अवरोधलाई कम गर्ने ।
४. यी सबै क्षेत्रको उत्थानशीलता बृद्धि गर्नु र विपद्बाट हुने प्रत्यक्ष आर्थिक क्षति कम गर्नु

२.५ उद्देश्यहरू

प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विपद्बाट व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरू, भौतिक एवं सामाजिक पूर्वाधार, सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको उल्लेख्य रूपमा कम गर्नको लागि व्यवस्थित तथा कार्यान्वयनयोग्य योजना तर्जुमा गर्नु प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । योजनाका अन्य उद्देश्यहरू निम्नानुसारका रहेका छन् :

१. विपद् जोखिमसम्बन्धी जानकारीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
२. गाउँपालिकामा विपद्बाट हुने क्षतिलाई कम गर्न कार्यान्वयन हुन सक्ने योजना बनाउने ।
३. गाउँपालिकामा भएका विभिन्न विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा क्रियाशिलहरूको भूमिका तथा उत्तरदायित्वको बोध गराउने
४. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न विपद् जोखिम मैत्री शासनको सुदृढीकरण गर्ने ।
५. विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका क्रियाकलापसँग एकाकार गर्दै समग्र विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।
६. विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सार्वजनिक तथा निजी लगानी बृद्धि गरि उत्थानशीलता अभिवृद्धि गर्ने ।
७. विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको सुदृढीकरण तथा बहुप्रकोप पूर्व सूचना प्रणालीको विकास एवं विस्तार गरी विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।
८. अभ्र राम्रो र अभ्र बलियो (Build Back Better) अवधारणा अनुरूप विपद् पश्चातको पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माण सुनिश्चित गर्ने ।

२.६ अवधारणा

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति देहाय बमोजिमको अवधारणामा आधारित रहेको छ ।

१. नेपालको संविधानले निर्दिष्ट गरे बमोजिम विपद् जोखिम न्यूनीकरण, रोकथाम तथा व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा सहकार्यको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने ।
२. विपद् सुशासनको सिद्धान्त अनुरूप सहभागिता, जवाफदेहिता र पारदर्शिता जस्ता विषयहरूलाई आत्मसात गरी समाजका सबै सरोकारवालाहरूको संलग्नता तथा साभेदारी र लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने ।
३. जोखिम संवेदनशील विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।
४. बहु प्रकोप विपद् जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।
५. स्थानीय विशेषता अनुरूप विज्ञान तथा प्रविधिको प्रयोग र स्थानीय साधन, श्रोत, ज्ञान र शीपको अत्याधिक उपयोगको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।
६. नवप्रवर्तनमुखी वित्तीय लगानीको अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।
७. पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माणमा “अभ्र राम्रो र अभ्र बलियो” अवधारणा अवलम्बन गर्ने ।

२.७ नीति

माथिका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि देहायका नीति अवलम्बन गरिनेछन् ।

१. विपद् जोखिमसम्बन्धी विषयलाई विद्यालयस्तरदेखि नै शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।
२. विपद् सम्बन्धी जानकारी, सचेतना र सिकाई समुदायस्तरसम्म अभिवृद्धि गरिनेछ ।
३. प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित प्रकोपहरूको नियमितरूपमा सूक्ष्म निगरानी र मापन गरिनेछ ।
४. विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
५. संकट उन्मुख समुदायको पहिचान गरी त्यस्ता समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
६. सडक दुर्घटनाका सम्भावित क्षेत्रहरूको पहिचान गरी विपद् आँकलन र नक्शाङ्कनको आधारमा विपद्क्षेत्र निर्धारण गरिनेछ र यससम्बन्धी सूचनालाई सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराई दुर्घटना न्यूनीकरणमा मद्दत गरिनेछ ।

७. शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा, आवास, यातायात, खानेपानी, सरसफाई लगायतका पूर्वाधार र ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदामा पर्नसक्ने विपद् जोखिमका प्रभाव सम्बन्धमा विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गरी प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
८. विपद्बाट व्यापार व्यवसाय, जनस्वास्थ्य र पोषणमा पर्न सक्ने सम्भाव्य जोखिम न्यूनीकरण गर्न विपद् जोखिम लेखाजोखा गरिनेछ ।
९. आधुनिक विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Disaster Management Information System) विकास गरी जनसाधारण तथा सरोकारवालाहरूलाई सहज रूपमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सूचना उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिनेछ ।
१०. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि भू-विज्ञान, भुकम्प विज्ञान, भौगोलिक सूचना प्रणाली, दूर संवेदन प्रणाली, स्याटेलाइट प्रविधि, राडार प्रविधि, पूर्व सूचना प्रणाली लगायतका आधुनिक तथा परम्परागत प्रविधिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।
११. विपद् व्यवस्थापन समितिहरूको गठन गरी क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
१२. बहु प्रकोपीय जोखिम लेखाजोखाको आधारमा जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी व्यवस्थित एवं सुरक्षित वस्ती विकास कार्यलाई अगाडि बढाइनेछ ।
१३. असुरक्षित बस्तीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थान्तरण गर्ने नीति लिइनेछ ।
१४. समग्र विकास प्रक्रियाहरूलाई बहुप्रकोप जोखिम संवेदनशीलताका आधारमा सम्भाव्य जोखिमको न्यूनीकरण हुने गरी कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
१५. भू तथा जलाधार संरक्षणसम्बन्धी गुरुर्योजना बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ ।
१६. विपद् जोखिम न्यूनीकरणका सबै चरण तथा संरचनामा समावेशी विपद् व्यवस्थापनको विपद् जोखिम न्यूनीकरण अवधारणा अनुरूप महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पछाडि परेका समुदायहरूको पहुँच, प्रतिनिधित्व तथा प्रभावकारी संलग्नता सुनिश्चित गरिनेछ ।
१७. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा स्वयंसेवक परिचालनका लागि समुदाय स्तरमा संस्थागत व्यवस्था सुनिश्चित गरिनेछ ।
१८. विपद् जोखिमबाट सुरक्षित भवन निर्माण कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रिय भवन संहिता र स्थानीय मापदण्डलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गरी लागू गरिनेछ ।

१९. विकासका भौतिक पूर्वाधारहरूको डिजाइन तथा निर्माणका क्रममा जोखिम सुरक्षित पूर्वाधार नीति अवलम्बन गरिनेछ ।
२०. जलवायु परिवर्तन अनुकूलित पूर्वाधार निर्माणलाई समेत प्रोत्साहित गरिनेछ ।
२१. विकास निर्माणका ठूला परियोजनाहरू तर्जुमा, डिजाइन, निर्माण र व्यवस्थापनमा विपद् जोखिम तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभावसम्बन्धी अध्ययन गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्ने नीति लिइनेछ ।
२२. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको प्रभावकारी रूपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न समावेशी संयन्त्र स्थापना गरिनेछ ।
२३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यमा निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
२४. जीविकोपार्जनका उपायहरूलाई विविधिकरण गरी विपद् उत्थानशील समुदाय निर्माण गरिनेछ ।
२५. जलवायु परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणालिको विकासका लागि आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ ।
२६. संकट उन्मुख समुदायको जोखिममा हिस्सेदारी तथा जोखिम हस्तान्तरणका लागि कृषि, पशुपंक्षी तथा व्यापार व्यवसायमा बीमा गराउने कार्यलाई प्रोत्साहन गरी बीमामा सहज पहुँचको व्यवस्था मिलाइनेछ । साथै बैंक तथा बित्तीय संस्थाहरूमार्फत विपद् प्रभावित समुदायलाई सहुलियत कर्जाको व्यवस्थाको लागि पहल गरिनेछ ।
२७. विपद् प्रतिकार्य र विपद्पश्चातको पुनर्लाभ तथा पुनर्निर्माणमा समेत सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई समाहित गरी संचालन गरिनेछ ।
२८. विपद्का कारण हुन सक्ने क्षतिको क्षतिपूर्तिका लागि निजी, सरकारी तथा सामुदायिक भवन, शैक्षिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी संरचनाहरू, खानेपानी लगायतका अन्य भौतिक संरचनाहरूको अनिवार्य बीमा गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
२९. विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा मार्फत प्राप्त क्षेत्रगत सुभावलाई स्थानीय विकास योजनामा प्राथमिकताका साथ संलग्न गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३०. स्थानीय ज्ञान, सीप, श्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै समुदायमा आधारित विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिनेछन् ।

३१. आपतकालीन कार्यसंचालन केन्द्रहरूको क्षमता विकास गरी घटना नियन्त्रण पद्धति कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३२. विभिन्न स्तरका खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, क्षमता विकास र बिस्तार गरिनेछ ।
३३. शैक्षिक संस्था, अस्पताल तथा आश्रय स्थलहरूको स्तरोन्नती गरी आपतकालीन अवस्थामा समुचित उपयोग गर्न मिल्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
३४. विपद् पश्चात गरिने पुनर्लाभ, पुनः स्थापना र पुनर्निर्माण कार्यमा भविष्यमा विपद् जोखिमको अवस्था सिर्जना हुन नदिन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न "अभ्र राम्रो, बलियो र सुरक्षित बनाऔं" भन्ने अवधारणालाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
३५. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरूलाई प्रभावकारी बनाउन जवाफदेहीता, पारदर्शीता र उच्च गुणस्तरियता सुनिश्चित गरिने छ ।
३६. यस योजनाको आधारमा वार्षिक तथा आकस्मिक योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

२.८ समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी, निजी, गैर सरकारी संस्था, रेडक्रस अभियानका अंगहरू, राजनीतिक दलहरू तथा सरोकारवालाहरू बीच समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यले पुऱ्याएको योगदानको अनुगमन गर्दा जोगिएको जनधनको विवरण, जोखिम न्यूनीकरण तथा नियन्त्रणका लागि निर्माण गरिएका भौतिक संरचनाहरूबाट पुग्न गएको सुविधा र प्रतिफल, प्रभावित समुदायको उत्थानशीलतामा आएको परिवर्तन आदिलाई ध्यान दिइनेछ ।

२.९ योजनाका सीमा

यस योजनाका निम्नअनुसार सीमा रहेका छन् :

१. यस योजनाले विगतको अनुभवको आधारमा विपद्का मुख्य स्रोतहरू- भूकम्प, बाढी, पहिरो, नदी कटान, भिरालो बस्ती, महामारी, जस्ता विपद्का घटनाबाट प्रभावित घरधुरीका आधारमा अनुमान

गररएको छ । पूर्व तयारी र प्रकोपको स्तर अनुसार प्रभावित संख्या तथा नोक्सानीको आकार घटबढ हुन सक्नेछ ।

२. विपद्को अवस्थामा योजना अनुरूप मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउन स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिसँग स्रोतको अभाव हुनसक्ने भएकाले योजना अनुरूप विपद् प्रतिकार्य कार्यान्वयन गर्न संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र मानवीय सहायतामा संलग्न संघसंस्थाहरूको सहयोग लिनुपर्ने आवश्यकता हुन्छ ।
३. प्रतिकार्य योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिलाई क्षेत्रगत रूपमा दक्ष जनशक्ति तयार गर्नुपर्नेछ ।
४. यो योजनालाई हरेक दुई वर्षमा अद्यावधिक गर्नु पर्नेछ ।

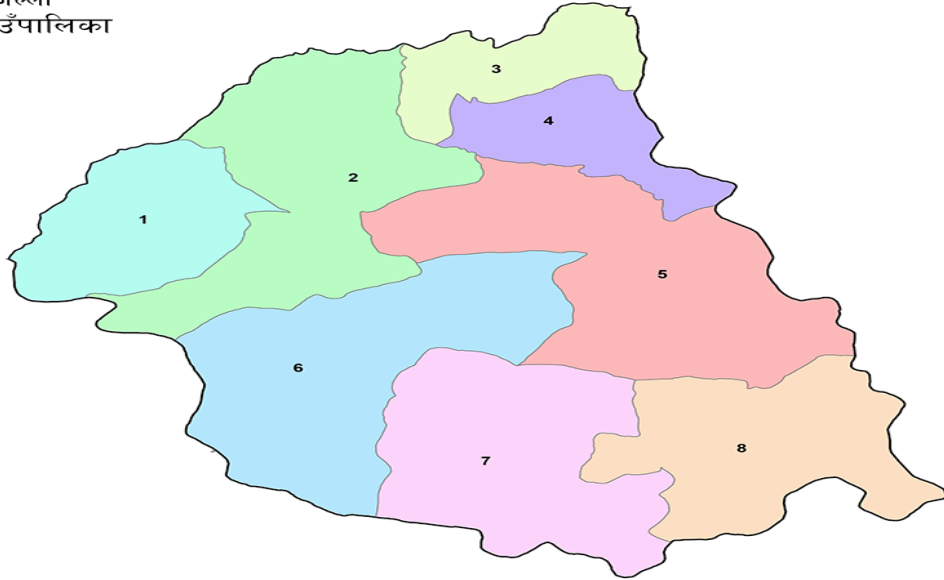
परिच्छेद ३

गण्डकी गाउँपालिकामा विपद् जोखिमको अवस्था

३.१ गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति

गण्डकी गाउँपालिका भौगोलिक अवस्थितिका हिसाबले गाउँपालिका क्षेत्र २७ डिग्री ४७ मिनेट ४३ सेकेण्डदेखि २७ डिग्री ५५ मिनेट ४० सेकेण्ड उत्तरी अक्षांश र ८४ डिग्री ३८ मिनेट ६ सेकेण्ड पूर्वदेखि ८४ डिग्री ४७ मिनेट ४ सेकेण्ड पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । यस गाउँपालिकाले मध्य पहाडी क्षेत्रको नदी तटिय वेसी देखि महाभारत पर्वतको सेरोफेरोलाई समेटेको छ । गाउँपालिका समुन्द्र सतहको २७० मिटर देखि १७१० मिटर उचाईसम्मको भौगोलिक उचाईमा अवस्थित रहेको छ । महाभारत पर्वतीय श्रृंखलाको नदी तटिय आधार क्षेत्र देखि पहाडको माथिल्लो भागसम्म यस क्षेत्रले ओगटेको छ ।

गोरखा जिल्ला
गण्डकी गाउँपालिका

नदी तटिय क्षेत्रमा समथर फाँट तथा माथिल्लो क्षेत्रमा आंशिक भिरालो र केही स्थलमा चट्टानी क्षेत्र रहेको छ । यस गाउँपालिका गण्डकी प्रदेशको गोरखा जिल्लाको दक्षिण पूर्वी भागमा अवस्थित रहेको छ । गाउँपालिकाको पूर्वमा धादिङ जिल्लाको ज्वालामूखी गाउँपालिका तथा सिद्धलेक गाउँपालिका पर्दछ भने दक्षिणमा धादिङ जिल्लाको वेनीघाट रोराङ गाउँपालिका, पश्चिममा चितवन जिल्लाको इच्छाकामना गाउँपालिका र उत्तरमा

गोरखा जिल्लाको शहिद लखन गाउँपालिका अवस्थित रहेको छ । साविक फुजेल, दर्बुङ, भूम्लिचोक, घ्याल्चोक, ताडलीचोक र मकैसिङ गाविस मिलेर वि. सं. २०७३ सालमा गण्डकी गाउँपालिकाको गठन भएको हो । कुल ८ वटा वडामा विभाजित गरिएको यस गाउँपालिकाको क्षेत्रफल १२३.९४ वकमि रहेको छ । गाउँपालिकाको केन्द्र हाललाई वडा नं. ६ को भूम्लिचोक कायम गरिएको छ ।

३.२ गाउँपालिकामा जोखिमको अवस्था

गोर्खा जिल्लाको दक्षिण पूर्वी भागमा अवस्थित यो पडाडी गाउँपालिका मूलतः बुढीगण्डकी र त्रिशुली नदीको जलाधार क्षेत्रमा अवस्थित छ । नेपालका यी दुई ठूला नदीहरूका अतिरिक्त अन्य दर्जनभन्दा बढी सदाबहार खोलाहरूले यस गाउँपालिकालाई जलस्रोतमा समृद्ध बनाएको छ । यो प्रचुर जलस्रोत यस गाउँपालिकाका लागि सबल पक्षका रूपमा रहेको छ । तर यिनै जनलस्रोत तथा पहाडी भूगोलका कारण बाढी, पहिरो, नदी कटान जस्ता जोखिम विद्यमान रहेका छन् । यसका अतिरिक्त भूकम्पीय जोखिम, महामारी तथा जलवायु परिवर्तन सिर्जित जोखिम तथा आगलागी जस्ता जोखिमहरू पनि रहेकै छन् ।

भूकम्प पश्चात् बनेका सबैजसो घरहरू भूकम्प प्रतिरोधी रहेका हुँदा भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिकोणले पहिलेभन्दा तुलनात्मक दृष्टिकोणले सुरक्षित रहेका छन् । स्थानीय स्वयम्सेविकाहरू तथा स्वास्थ्यकर्मीको सीमित उपलब्धता रहेको हुँदा आपत्कालीन अवस्थामा गाउँपालिकामा प्राथमिक उपचारका लागि न्यूनतम जनशक्ति रहेको छ ।

खडेरी, असिना, वनडढेलो, भूकम्प, हावाहुरी, पहिरो, बाढी, महामारी, वर्डपलू तथा अन्य फलूहरू, जंगली जनावरको आतंक, कीट आतंक, चट्याङ, यस गाउँपालिकाका प्रमुख प्रकोपहरूका रूपमा रहेका छन् । विश्वभरि नै विपद्जन्य घटनाका आवृत्ति (frequency) तथा सघनता (intensity) बढ्दै गएको छ र भूकम्प, बाढी, पहिरो, महामारी, खडेरी, हावाहुरीलगायतका प्रकोपहरू नेपालका साभ्रा र दोहोरिङ्गने प्रकोपका रूपमा पनि रहेको हुँदा यी प्रकोपजन्य संभाव्य विपद् जोखिम यस गाउँपालिकाको दिगो विकासका लागि एउटा प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको छ । विपद् व्यवस्थापनका लागि स्थानीय स्तरमा पर्याप्त ज्ञान र सूचनाको कमी रहेको छ तथा विकासका उपलब्धी विपद् उत्थानशील हुन नसक्दा विपद्को एकै भोक्कामा वर्षौंका उपलब्धीहरू छोटो समयमा सखाप हुने अवस्था बन्दै आएको छ । भूमिको व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक रूपमा उपयोग हुन नसक्दा विकासका प्रयासहरू दिगो नहुने जोखिम रहेको छ । यो जोखिम संवोधनका लागि विपद् प्रतिकार्य

सम्बन्धी सामुदायिक तथा संस्थागत क्षमता कम रहेको छ, जुन विपद् व्यवस्थापनका दृष्टिले गाउँपालिकाको एक प्रमुख चुनौतिका रूपमा रहेको छ । विपद् पूर्वतयारी, न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्यका लागि समुदायस्तरमा ज्ञान, सीप र संयन्त्रको कमी रहेको छ । प्रमुख वस्तीहरूमा सामुदायिक आश्रयस्थलहरू रहेका छैनन् । जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिम उच्च भए पनि विपद् प्रतिरोधी कृषि बालीहरूको विस्तार हुन सकेको छैन ।

गाउँपालिकाका पहाडी भीर तथा खोचहरू, नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशील रहेका छन् । मानवीय गतिविधिका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, चरीचरन एवं खोलाबाट अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू भिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई वस्ती एवं कृषि क्षेत्रमा अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप बढेको छ । खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदै जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो छ । त्यस्तै, सडक निर्माणका क्रममा भूक्षय भएको छ परिणामस्वरूप केही वस्तीहरू पहिरोको जोखिममा परेका छन् । यसका अतिरिक्त सडक निर्माणका क्रममा खोला तथा खोल्साका निकास तथा वर्षाका समयमा भलपानी निकासको उचित प्रवन्धहरू नहुँदा वस्तीहरू जोखिममा परेका छन् ।

३.३ गाउँपालिकाको जोखिम संवेदनशीलता

प्राकृतिक विपद् तथा मानव सिर्जित घटनाका कारण उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमले उमेर समूह, धनी गरीब वा जातजाति छुट्ट्याउने गर्दैन । तर पनि ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका तथा अपांगता भएका नागरिकहरू, गरिब तथा विपन्न परिवार, जोखिमयुक्त भूगोलमा बसोबास गर्ने जातजातिहरूमा यस्ता जोखिम उच्च हुने विगतका अनुभवले पनि देखाएको छ । त्यसोत यस अवधारणालाई सामान्यीकरण भने गर्न सकिन्न ।

(क) जोखिम संवेदनशील जनसंख्या: सामान्यतः प्राकृतिक जोखिमको समयमा ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका तथा अपांगता भएका नागरिकहरू उच्च जोखिममा हुने गर्दछन् । गण्डकी गाउँपालिकामा ७० वर्ष वा त्यसभन्दा माथीको उमेर समूह, १४ वर्ष सम्मका बालबालिका र अपांगता भएका व्यक्तिहरूको जनसंख्या तालिका ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ५: उच्च जोखिम संवेदनशिल समूहको जनसंख्या

उच्च जोखिम संवेदनशिल समूह	पुरुष	महिला	जम्मा
७० वर्ष र सोभन्दा बढी	८३७	९२६	१७६३
१४ वर्ष सम्मका बालबालिका	२३७५	२३०९	४६८४
अपांगता भएका	३२३	२७९	६०२

(ख) गरीब तथा विपन्न परिवार

गरीब तथा विपन्न परिवार जोखिम संकटासन्न समूहमा पर्दछन् । यस आधारमा हेर्दा गण्डकी गाउँपालिकाका कुल ५६५९ घरधुरी मध्ये ८५६ घरपरिवारलाई अति गरीब र १४९९ घरपरिवारलाई गरीब भनी वर्गीकरण गरिएको छ । यस तथ्यांकका आधारमा २३५५ घरपरिवारलाई प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित जोखिमको उच्च जोखिममा रहेका देखिन्छ ।

तालिका ६: घरधुरीको सम्पत्तिको आधारमा वर्गीकरण

वडा	घरधुरी	सम्पत्तिको आधारमा वर्गीकरण (संख्या)				
		अति गरीब	गरीब	मध्यमस्तर	सम्पन्न	अति सम्पन्न
१	६२०	१२०	९६	२६३	९६	४५
२	८१५	११६	२०९	३६५	१०६	१९
३	५२९	७०	१४३	२०५	९२	१९
४	६०४	९३	२११	२३०	६१	९
५	७६७	१४२	२९४	२७७	४३	११
६	७९७	२०१	२९८	२१७	७१	१०
७	६७४	७०	९३	१६३	२४०	१०८
८	८५३	४४	१५५	३०९	२८५	६०
जम्मा	५६५९	८५६	१४९९	२०२९	९९४	२८१

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(ग) जातीय समुदाय

त्यसोत जातजातिको आधारमा कुनै पनि जातीय समुदायलाई विपद् जोखिमको उच्च सम्भावना भएका समुदायको रूपमा उल्लेख गर्न नसकिएता पनि उनीहरूको आर्थिक अवस्था, जोखिमयुक्त भूगोलमा अवस्थित बस्ती, शिक्षा तथा सचेतनाको कमजोर अवस्था आदिले उनीहरूलाई विपद्को उच्च जोखिममा रहेका मान्ने गरिन्छ। गण्डकी गाउँपालिकाको सन्दर्भमा खासगरी चेपाङ समुदायका अधिकांश बस्ती जोखिमयुक्त भूगोलमा रहेको तथा शिक्षा तथा चेतनाको अवस्था पनि कमजोर रहेको, केही दलित परिवारहरू आर्थिक रूपमा विपन्न रहेका तथा बराम/बरामु माभी, घर्ती/भूजेल, कुमालको पनि उस्तै अवस्था रहेकाले यी समुदाय पनि उच्च विपद् जोखिमको समूहमा राख्न सकिन्छ। यस आधारमा हेर्दा गाउँपालिकाको भण्डै एक तिहाई जनसंख्या जोखिम संवेदनशिल अवस्थामा रहेको देखिन्छ। तर यो आधार पूर्ण भने होइन।

तालिका ७: जातीय आधारमा केही जनसंख्या

जातजाति	पुरुष	महिला	जम्मा	जनसंख्या हिस्सा (प्रतिशत)
चेपाङ/प्रजा	१८२०	१८०४	३६२४	१६.९४
मिजार	६४५	७३४	१३७९	६.४५
विश्वकर्मा	४९९	५३०	१०२९	४.८१
परियार	२७९	३५९	६३८	२.९८
बराम/बरामु	१३४	१४२	२७६	१.२९
माभी	१२५	१३५	२६०	१.२२
घर्ती/भूजेल	८१	९६	१७७	०.८३
कुमाल	४७	३८	८५	०.४०

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(घ) पिउने पानीको स्रोतको आधारमा विपद् जोखिमको सम्भावना

पिउने पानीको स्रोतको आधारमा पनि विभिन्न किसिमका सरुवा रोग तथा महामारी फैलन सक्ने विपद् जोखिमको सम्भावना आंकलन गर्न सकिन्छ। यस आधारमा गण्डकी गाउँपालिकाका ११०७ घरपरिवारले नदी तथा खोला, संकलित पानी, खुला इनार तथा कुवाको पानी पिउने गर्छन्। खास गरी बाढीको समयमा यी स्रोतका पानीहरू स्वास्थ्य जोखिमका दृष्टिले हानीकारक हुन सक्छन्। त्यसोत धाराको पानीलाई पनि जोखिममुक्त भन्न सकिने अवस्था भने छैन।

तालिका ८ : पिउने पानीको स्रोत

वडा	घरधुरी	पिउने पानीको स्रोत					
		घर कम्पाउण्डमा धारा	सार्वजनिक धारा	ढकनी सहितको इनार	खुला इनार/कुवा	संकलित पानी	नदी/खोला /अन्य
१	६२०	१७७	७५	१	१७	३५०	०
२	८१५	१९९	५३४	०	३	७७	२
३	५२९	७५	२३४	०	१	२१९	०
४	६०४	४५६	११	०	८	१२९	०
५	७६७	४०७	१७१	१	४७	१४१	०
६	७९७	१०४	६३२	०	१०	४९	२
७	६७४	१८	६४१	०	१२	०	३
८	८५३	६३३	१८५	०	१६	११	८
जम्मा	५६५	२०६९	२४८३	२	११४	९७६	१५

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(ड) घरको कमजोर गारो (पर्खाल)

भूकम्प जस्ता जोखिमको समयमा घरका भित्ता तथा पर्खालको मजवुतीले पनि सम्भावित जोखिमको अवस्था देखाउने गर्छ खासगरी माटो, ढुंगा तथा काँचो ईटाले बनेका गारो भएका घरहरु भूकम्पका समयमा जोखिमयुक्त मानिन्छन् । यस गाउँपालिकामा भण्डै ती हजार घरहरु यस्ता प्रकारका रहेका छन् ।

तालिका ९: घरको भित्ता तथा पर्खाल

वडा	घरधुरी	बाहिरी पर्खाल बनेको सामान								
		माटो/ढुंगा/इटा	सिमेन्ट/इटा/ढुंगा	काठ/फलेक	बाँस	काँचो इटा	ग्यालबनाइज्ड सिट	प्रिफ्याब सिट	अन्य	
१	६२०	२२४	३६६	१५	८	१	५	०	१	
२	८१५	३७५	४१७	६	१	०	१४	०	२	
३	५२९	२८०	२४७	१	१	०	०	०	०	
४	६०४	३८८	२०३	३	०	१	५	४	०	
५	७६७	५२१	२४०	३	०	०	३	०	०	
६	७९७	५९६	१९७	२	०	०	२	०	०	
७	६७४	२१६	४५६	२	०	०	०	०	०	
८	८५३	२१७	६१६	३	०	२	१	०	१४	
जम्मा	५६५	२८१७	२७४२	३५	१०	४	३०	४	१७	

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(च) घरको छानो

विशेष गरी हावा हुरीको समयमा ठूलो हुरीका कारण तथा जस्ता पाता तथा खरको छाना भएका घरको छानो उडाउने जोखिम हुने गर्छ । गाउँपालिकाका ४२९४ घरका छानो जस्तापाता (ग्यालबनाइज्ड सिट) ले छाइएका छन् भने १९ घर खरले छाएका पनि रहेका छन् । त्यस्तै यी घरहरूमा आगलागीको जोखिम पनि उच्च हुन सक्छ । **तालिका १०: घरको छानो**

वडा	घरधुरी	छानोको प्रकार						
		ग्यालबनाइज्ड सिट	सिमेन्ट ढलान	घाँस, पराल (खर)	टाइल	ढुंगा, स्लेट	काठ, फलेक	अन्य
१	६२०	४४९	१४७	७	१	१४	२	०
२	८१५	७०३	१०३	०	०	९	०	०
३	५२९	४४३	८५	०	०	१	०	०
४	६०४	४७१	१२२	७	०	४	०	०
५	७६७	६०४	१४५	०	१	१६	०	१
६	७९७	७६०	२८	०	०	८	१	०
७	६७४	४३६	२२५	१	१	११	०	०
८	८५३	४२८	३१४	४	१	९२	०	१४
जम्मा	५६५९	४२९४	११६९	१९	४	१५५	३	१५

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(छ) घरको जग

भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको समयमा कमजोर जग भएका घरहरू उच्च जोखिममा हुने गर्छन र माटो, ढुंगाको जग भएका घरहरू तुलनात्मक रूपमा कमजोर हुने मानिन्छ । गण्डकी गाउँपालिकाका ३०५४ घरका जग माटो, ढुंगाले बनेका छन् ।

तालिका ११: घरको जगको आधारमा वर्गीकरण

वडा	घरधुरी	घरको जग				
		माटो/ढुंगा/इटा	सिमेन्ट/इटा/ढुंगा	सिमेन्टको पिलरसहित	काठको पिलर	अन्य
१	६२०	२२७	२६३	१०१	२८	१
२	८१५	४६५	२५६	८७	६	१
३	५२९	२९४	१६९	६३	३	०
४	६०४	४१६	११८	६८	२	०
५	७६७	५५३	१३६	७०	८	०
६	७९७	५९२	२००	२	२	१

७	६७४	२४६	३८४	४०	४	०
८	८५३	२६१	५१२	६३	१	१६
जम्मा	५६५९	३०५४	२०३८	४९४	५४	१९

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय, २०७८

(ज) कृषि कार्यमा जलवायु परिवर्तनले पारेको असर

पछिल्ला वर्षहरूमा जलवायु परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पारेको असर पनि खाद्य जोखिम लगायतको विपद्को मुख्य कारण हुन सक्ने देखिन्छ। गण्डकी गाउँपालिकाका ५५१८ कृषक घरपरिवार मध्ये ११८२ कृषक परिवारले जलवायु परिवर्तनका कारण कृषि उपज उत्पादनमा कमी आएको बताएका छन्। त्यस्तै, ६६१ कृषक परिवारले जलवायु परिवर्तनका कारण कृषि बालीमा रोग तथा किराको प्रकोप बढेको तथा २४ कृषि परिवारले रैथाने प्रजातीका बाली लोप भएको बताएका छन्।

तालिका १२: कृषि कार्यमा जलवायु परिवर्तनले पारेको असर

जम्मा कृषक परिवार	जलवायु परिवर्तनबाट थप्नु हुने कृषक परिवार	कृषि कार्यमा जलवायु परिवर्तनले पुऱ्याएको प्रभाव उल्लेख गर्ने कृषक परिवार	कृषि कार्यमा जलवायु परिवर्तनले पुऱ्याएको प्रभावअनुसार कृषक परिवार							
			उत्पादनमा कमी	उत्पादनमा वृद्धि	फल, फसलको आकारमा परिवर्तन	स्वादमा परिवर्तन	बाली लगाउने समयमा फरक	धेरै वा कम वर्षा	रोग किराको प्रकोपमा वृद्धि	प्रजातिको लोप उत्थान
५५१८	१५६०	१४००	११८२	१३	२१४	८७	८७८	४९४	६६१	२४

स्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०७८

३.४ गण्डकी गाउँपालिकामा हुन सक्ने सम्भावित विपदका प्रकारहरु

गण्डकी गाउँपालिकाको भू अवस्थिति तथा भूबनौटको आधारमा निम्नानुसारका जोखिमको सम्भावना देखिन्छ

।

क्र.सं.	सम्भावित विपद्	विद्यमान अवस्था	समय
१	भूकम्प	भूकम्पीय जोखिमका हिसाबले नेपाल ११औं स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा सबै भवनहरु भूकम्प प्रतिरोधात्मक नभएको । भवन आचारसंहिता पूर्णरूपमा लागु नभएको ।	जुनसुकै समयमा
२	आगलागी	गाउँपालिका केही बस्तीहरु जंगल नजिक रहेका, खासगरी चेपाङ, दलित आदिका कच्चीघर हुनु, सचेतना अभाव, हावाहुरी आदिले आगलागी फैलने र घर गोठमा सल्कने जोखिम, चुल्होमा आगो राख्ने चलन रहनु, आगो सल्काउँदा मट्टितेलको प्रयोग गर्नु तथा जंगलमा आगो लगाउने प्रचलन आदिले आगलागीका घटना बढी हुने गरेको ।	चैत्र, बैशाख, जेठ
३	बाढी/पहिरो	पहाडी भूभाग भएकाले पहिरोको जोखिम तथा बुढी गण्डकी, त्रिशुली तथा अन्य नदी खोलाहरुमा बाढी तथा सडक निर्माणको क्रममा भएको असावधानीका कारण पहिरोको जोखिम ।	असार, साउन, भदौ
४	महामारी	बाढी पश्चात प्रकोपका रूपमा भाडापखाला लगायत पानीजन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन, जनचेतना र अनुकूलन क्षमताको अभाव ।	
५	चट्याङ/असिना/हावाहुरी	बढी जसोवर्षायाम र पानी परेका समयमा	
६	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादी प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप ।	जुनसुकै मौसम

७	कोभिड-१९ तथा डेंगु	बिगतमा कोभिड-१९ महामारीका कारण निकै प्रभावित रहेको तथा स्रोत साधनको कमी, जनचेतना र अनुकूलन क्षमताको अभाव । त्यस्तै, हालका दिनमा डेंगु रोगको प्रकोपले असर गरेको ।	जुनसुकै समय
८	बाँदर लगायत अन्य जंगली जनावरको भय	गाउँमा जनसंख्या र बस्ती कम भएसँगै बाँदर लगायत अन्य जंगली जनावरको भय बढेको छ । बाली जोगाउन तथा कतिपय सन्दर्भमा बाँदर लगायत अन्य जंगली जनावरका कारण मानव जीवनमा जोखिम ।	जुनसुकै समय
९	जलवायु परिवर्तनका असर	जलवायु परिवर्तनका कारण अतिवृष्टि, अनावृष्टि, खेती नहुनु, मौसमी चक्रमा परिवर्तन आदि ।	जुनसुकै समय
१०	हावाहुरी	हावाहुरीको समयमा खासगरी खर तथा जस्ता पाताका छाना भएका घरमा बसोबास गर्ने परिवार जोखिममा हुने	फागुन, चैत, बैशाख

३.५ विगतका विपद्का घटनाहरु

विपद्का घटनाहरु कहिले घट्छन् भन्ने पूर्व जानकारी हुँदैन र विगतमा भएका यस्ता घटना विश्लेषणका आधारमा विपद् प्रतिकार्य योजना बनाउनु पर्दछ । यस खण्डमा निकट विगतका कोभिड १८ तथा महाभूकम्प २०७२ ले पारेका पारेको प्रभावलाई उल्लेख गरिएको छ । यसका अतिरिक्त विगत विपद् जोखिमको आधारमा विपद्जोखिम स्थानहरु पहिचान गरिएको छ । जस्तै: सेती पँधेरो पहिरोले पातिस्वाँरा बस्तीका ३५ घर जोखिममा रहेका छन् । त्यस्तै, सान्दर्बुङ, भुसे डाँडा कमेरो खोलाको पहिरो पनि जोखिमयुक्त रहेको अनुभव छ ।

३.५.१ भूकम्प

नेपाल भूकम्प जोखिमयुक्त देश हो । गण्डकी गाउँपालिका पनि फरक छैन र वि.स २०७२ को महाभूकम्पबाट धेरै प्रभावित हुने मध्ये गण्डकी गाउँपालिका पनि एक हो । उक्त भूकम्पमा गण्डकी गाउँपालिकामा कुल ५७७१ घरधुरी मध्य ५१८२ अर्थात् ८९.७९ प्रतिशत घरधुरीमा क्षति भएको देखिन्छ । २०७२ को भूकम्पको केन्द्र गोर्खा नै भएकाले पनि यस क्षेत्रमा ठुलो क्षति भएको थियो ।

तालिका १३: वि.सं. २०७२ को भूकम्पबाट प्रभावित घरधुरी

वडा नम्बर	भूकम्पबाट प्रभावित		जम्मा
	भएको	नभएको	
१	५५१	८७	६३८
२	७१५	१४८	८६३
३	५७०	२२	५९२
४	५९५	३१	६२६
५	७४३	७७	८२०
६	७३५	६०	७९५
७	५५७	८१	६३८
८	७१६	८३	७९९
जम्मा	५१८२	५८९	५७७१

प्रतिशत	८९.७९	१०.२१	१००
---------	-------	-------	-----

स्रोत: गाउँ वस्तुस्थिति विवरण २०७८

३.५.२ महामारी कोभिड १९

कोभिड १९ को कारण विश्व नै आक्रान्त थियो र सम्पूर्ण नेपाल पनि यसबाट प्रभावित रह्यो । कोभिड १९ का कारण गण्डकी गाउँपालिकामा ५० जना संक्रमित भएका थिए । उक्त समयमा राहत पाउनेको संख्या १९५१ जना, रोजगारी गुमाउनेको संख्या २५७ जना र व्यवसाय बन्द हुने घरपरिवारको संख्या ५४३ रहेको थियो ।

तालिका १४: कोभिडबाट प्रभावितहरूको वडागत तथ्यांक

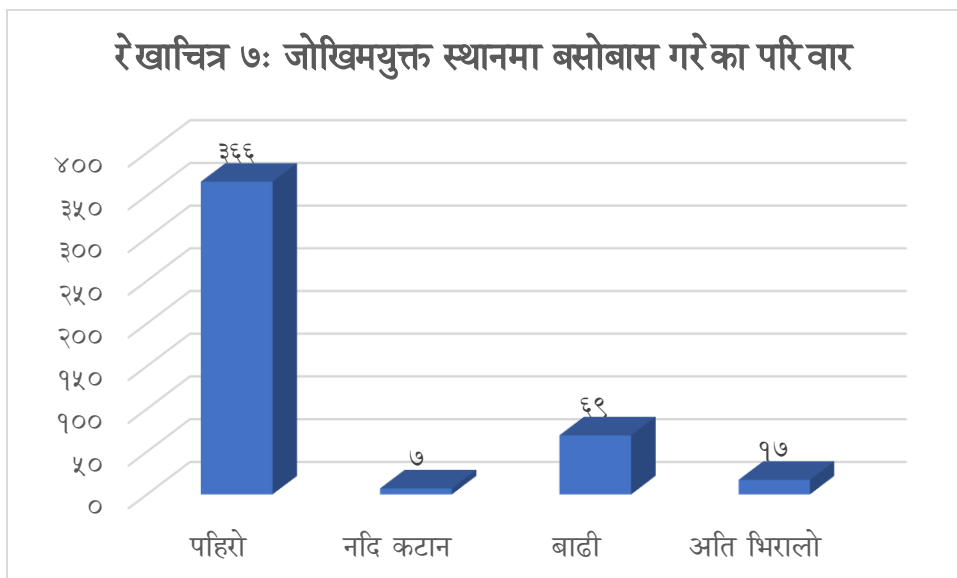
वडा	कोभिड १९ बाट प्रभावितहरूको विवरण		
	राहत पाउनेको संख्या	रोजगारी गुमाउनेको संख्या	व्यवसाय बन्द हुने घरपरिवारको संख्या
१	२१३	७	६
२	१९०	११	९
३	२९९	१०२	२२७
४	२८५	१०	९
५	२०९	२६	१२८
६	२४३	६६	२१
७	२८२	२८	१४२
८	२३०	७	१
जम्मा	१९५१	२५७	५४३

स्रोत: गाउँ वस्तुस्थिति विवरण २०७८

३.५.३ जोखिमयुक्त स्थानमा बसोबास गरेका परिवार विवरण

गण्डकी गाउँपालिकाका विभिन्न जोखिमयुक्त स्थानमा बसोबास गर्ने कुल घरधुरी संख्या ४५९ रहेको छ । यस क्षेत्रमा पहिरो जोखिममा रहेका घरधुरी ३६६, नदी कटानको जोखिममा रहेका घरधुरी ७, अति भिरालोको

जमीनमा घर बनाएर बसेका १७ घरधुरी र बाढीको जोखिममा ६९ घरधुरी रहेका छन् । यस क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी जोखिम पहिरोको रहेको देखिन्छ ।

(क) पहिरोको जोखिम

गण्डकी गाउँपालिकामा पहिरोको जोखिम उच्च देखिन्छ । गाउँपालिकाका सबै वडामा गरी पहिरो जोखिमयुक्त स्थानमा बसोबास गर्ने घरधुरी ३६६ रहेका छन् ।

तालिका १५: पहिरोको जोखिममा रहेका घरधुरी

वडा	जोखिमयुक्त स्थान	जोखिममा रहेका घरधुरी
१	बांगधुर, गौरी गाँउ, छटार	१०
१	कोलडाँडा	८
१	बरडाँडा	५
१	डोडगाउँ	९
२	पातिस्वॉरा	३५
३	देवकोटागाउँ, फुजेल	३
३	आमडाँडा, फुजेल	५
३	राडताड, फुजेल	१

४	ढाबे	१५
४	शिखरजुंग	२०
४	कौदी	७
४	पुरानो गाउँ	८
४	फलाटे	१३
५	सानोदर्बुंग	८०
५	साउनेपानी, रामपुर	९
६	घंसुर	२०
६	भदौरे	१०
६	पल्लोटार गढै	२५
७	चुरलिङ	४०
७	छापगाउँ	६
७	कुवापानी	७
७	अर्चले	८
७	छतिवनगौरा	१०
७	इरलुङस्वरा	६
७	आपचउर	४
८	बाल्टर	२
जम्मा		३६६

(ख) बाढीको जोखिम

गाउँपालिकाका वडा १, २, ५ र ८ का गरी ६९ घरधुरी बाढीको जोखिममा रहेका छन् । यी मध्ये सबैभन्दा धेरै वडा ५ का मात्र ४७ घरधुरी बाढीको जोखिममा रहेका छन् ।

तालिका १६: बाढीको जोखिममा रहेका घरधुरी

वडा	जोखिमयुक्त स्थान	जोखिममा रहेका घरधुरी
१	बांगघुर, गौरी गाँउ, छटार	१०
१	बरडाँडा	५
२	खहरे गाउँ	६
५	सैमुरे र राईथोक	१०
५	आपटार	१०
५	एकले	७
५	पचासे	१
५	स्याउलीबजार	६
५	मगरडी	६
५	पचासे	१
५	स्युली बजार	६
८	बाल्टर	१
जम्मा		६९

(ग) नदी कटानको जोखिम

वडा २ को खहरे गाउँका ६ घरधुरी तथा वडा ८ को एक घरधुरी नदी कटानको जोखिममा रहेका देखिन्छन् ।

तालिका १७: नदी कटानको कारण जोखिममा रहेका घरधुरी

वडा	जोखिमयुक्त स्थान	जोखिममा रहेका घरधुरी
२	खहरे गाउँ	६
८	बाल्टर	१
		७

(घ) अति भिरालो जमीनमा बस्ती हुनाले जोखिम

वडा १ को कोलडाँडा तथा डोडगाउँका गरी १७ घरपरिवार अति भिरालो स्थान घर बनाइ बसेका छन् । उनीहरूको बस्ती जोखिमयुक्त रहेको छ ।

तालिका १८: भिरालो स्थानमा घर भएका कारण जोखिममा रहेका घरधुरी

वडा	जोखिमयुक्त स्थान	जोखिममा रहेका घरधुरी
१	कोलडाँडा	८
१	डोडगाउँ	९
जम्मा		१७

माथी उल्लेखित बाहेक गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तको असर, सडक दुर्घटना, चट्याङ्ग, भिरबाट ढुंगा खसेर लाग्ने, जंगली जनावरको आक्रमण, भाडापखाला, टाइफाइड, हैजा, भाईरल फिवर, डेंगु जस्ता रोगहरू जस्ता समस्याहरूको जोखिम पनि रहेको छ र

३.६ विपद्का घटनाले निम्त्याउन सक्ने जोखिम

१. बाढी/डुवान/पहिरोले बगाउने, मानिसको मृत्यु हुन सक्ने, चोटपटक लाग्न सक्ने, घाईते हुन सक्ने ।
२. नदी कटानका साथै डुवान हुँदा मानवीय क्षति हुन सक्ने र बाढी पश्चात भाडापखाला, टाइफाइड, हैजा, भाईरल फिवर, डेंगु जस्ता महामारीजन्य र पानीजन्य रोगहरू फैलन सक्ने ।
३. ठूलो भूकम्प गाउँका घरहरू तथा मापदण्ड बिपरितका संरचनाहरूमा संकटको जोखिम हुने ।
४. खेतीबाली, अन्न तथा भण्डारण गरिएको बीउ नष्ट भई बीउको अभाव, लगानीका लागि पुँजीको अभाव भई खाद्य संकट हुन सक्ने । भूमिहीन, साना कृषक र विपन्न समुदाय बढी प्रभावित हुनसक्ने ।
५. उच्च जोखिममा रहेका (नदी आसपासका) बस्तीमा बाढीबाट कटान भई घर खेत बगेर विस्थापित हुने ।

६. उर्वर जमिन कटानबाट अनुत्पादक हुन सक्ने । पशु, चौपाया र ग्रामिण जिविकोपार्जन कठिन हुन सक्ने ।
७. बाढीबाट ग्रामिण पूर्वाधार संरचना भत्किन गई तत्कालिन सेवाबाट समुदाय बञ्चित हुन सक्ने ।
८. आवागमन अवरुद्ध हुने, सञ्चार, पुल, सिँचाइ र खानेपानी सरसफाईको अवस्था बिग्रन सक्ने ।
९. मुख्य सडक, बाटो, पुल क्षति भई आवतजावत गर्न नसक्नु र सञ्चारमा समेत विच्छेद हुनु ।
१०. पूर्वतयारीका कार्य हुन नसक्नु र सुरक्षित आश्रयस्थलको अभाव ।
११. बाढी तथा डुवान का समयमा उद्धार टोली प्रभावित स्थानमा पुग्न २ देखि ३ घण्टा लाग्नु ।
१२. गर्भवती तथा सुत्केरी महिला, एकल महिला, बालबालिक, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक, एचआईभी/एड्स भएका व्यक्ति, किशोरीहरू, विपन्न, उपेक्षित, भूमिहिन, परिवार असरबाट बढी प्रभावित हुने ।
१३. जलवायु परिवर्तनको कारण सिर्जित विपत्हरूबारे समुदायलाई कम जानकारी हुनु वा जानकारी नै नहुनु ।
१४. समुदाय स्तरमा पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र मानवीय सहायताको लागि पर्याप्त स्रोत र साधन नहुनु ।

परिच्छेद ४

विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना

४.१ पृष्ठभूमि

नेपाल भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगलागी, हावाहुरी, चट्याङ, खडेरी, अतिवृष्टी, शितलहर जस्ता प्रकोपबाट उच्च जोखिममा रहेको छ । यस्ता विपद्हरूबाट जोगाउन, प्रकोप सिर्जित विपद्को समयमा प्रभावकारी रूपमा मानवीय सहायता परिचालन गर्न र सम्बन्धित निकायहरूको जिम्मेवारीलाई प्रष्ट किटान गर्नका लागि विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । आपत्कालमा गरिने प्रभावकारी मानवीय प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरूको पूर्वतयारीको स्तर र उनीहरूको क्षमता तथा सबै तहमा उपलब्ध स्रोत साधनले ठूलो प्रभाव पर्दछ । तसर्थ प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित जुनसुकै खालका विपद्का घटनाबाट हुनसक्ने जीउधनको क्षतिलाई न्यून गर्नका लागि र विपद्को समयमा मानवको जीवन रक्षाका लागि विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

विपद्बाट हुनसक्ने सम्भावित मानवीय क्षति तथा धन सम्पत्ति र आधारभुत सेवा सुविधाहरूको हानी नोक्सानी कम गर्नका साथै विपद्को समयमा प्रभावकारी रूपमा मानवीय सहायता परिचालन गर्न विपद् पूर्वतयारी महत्वपूर्ण हुन्छ । तसर्थ प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरूबाट हुन सक्ने विपद्का घटनाबाट मानिसको जीउधन, विकास पूर्वाधार तथा सेवाहरूको क्षतिलाई कम गर्न विपद् पूर्वतयारी तथा आपत्कालीन प्रतिकार्यलाई मजबुत बनाउन जरुरी छ । पूर्वतयारीले विपद्को सामना गर्ने क्षमतालाई वृद्धि गर्ने र समुदायहरूलाई विपद् उत्थानशील गराउने कार्यमा मद्दत पुर्याउँदछ । यसका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा संलग्न सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायहरूको जिम्मेवारीलाई प्रष्ट किटान गरी उनीहरूको पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य क्षमताका साथै स्रोत साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

४.२. योजनाका उद्देश्यहरू:

विपद्को समयमा विपद् प्रभावितको जीवन र बहुमूल्य सम्पत्तिको संरक्षण तथा सुरक्षा गरी मानिसमाथि पर्ने प्रतिकूल प्रभावको सामना गर्न स्थानीय साधन तथा स्रोतको अधिकतम उपयोग गर्दै प्रभावित समुदायलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र जवाफदेहीयुक्त मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउनु तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यलाई संस्थागत रूपमा प्रवर्द्धन गर्नु यस योजनाको मूल उद्देश्यरहेको छ । योजनाका निर्दिष्ट उद्देश्य निम्न बमोजिम छन् :

- विपद् प्रभावित व्यक्ति, परिवार र समुदायलाई तत्काल उद्धार गरी मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउनु,
- विपद् प्रभावित मानिसलाई सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापनका लागि आधारभूत सहयोग उपलब्ध गराउनु,
- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यका लागि स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यलाई थप मजबुत बनाउनु,
- उपलब्ध न्यूनतम साधन-स्रोतको अधिकतम उपयोग गर्दै साधन-स्रोतको खोजी गरी नेपाल सरकारबाट भएका निर्णयको कार्यान्वयन गर्न सरोकारवाला निकाय तथा सङ्घसंस्थासँग प्रभावकारी समन्वय गर्नु,
- विकास प्रक्रियामा जोखिम न्यूनीकरण विधिलाई मूलप्रवाहीकरण गरी विपद्जन्य जोखिम कम गर्न र विपद् पछिको पुनर्लाभ प्रक्रियालाई अघि बढाउने आधार तयार गर्नु ।

४.३ योजनाको आवश्यकता तथा महत्व

विपद् व्यवस्थापन भित्र गरिने विभिन्न चरणका कार्यहरू मध्ये प्रतिकार्य योजना विपद्का घटना घटे लगत्तै देखि स्थिति सामान्य नभएसम्म कार्यान्वयन हुन्छ । विपद्को यो समय ज्यादै संवेदनशील भएको र यस समयमा गरिने मानवीय सहयोगका कार्यले क्षति तथा नोक्सानी उल्लेख्य मात्रामा घटाउन सकिने भएकाले यस योजनाको निकै ठूलो महत्व रहेको हुन्छ ।

४.४ आपतकालीन विपद् परिस्थितिको पूर्वतयारी गतिविधि

कुनै पनि विपद्का घटनाहरू पूर्व सूचना दिएर आउदैनन् । आकस्मिक रूपमा आउने यस्ता विपद्का घटनाबाट जोखिम न्यूनीकरणका लागि पूर्व तयारीको आवश्यकता हुन्छ । यसका लागि सम्बन्धित सबैले तयारी गर्नु पर्ने हुन्छ । यसरी गरिने पूर्व तयारीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.स.	पूर्व तयारी सम्बन्धि गतिविधि	जिम्मेवार निकाय	समयावधि
१	समन्वय बैठकको आयोजना गर्ने (सबैक्षेत्रको सहभागितामा पूर्वतयारी छलफल गर्ने) के कति प्रगति भयो के गर्न बाँकी छ भन्ने विषयमा छलफल गरी बाँकी रहेका कार्यको योजना बनाउने ।	गा.पा.वि व्या.स.	बाढी: बैशाखको पहिलो हप्ता आगलागी: फागुन पहिलो हप्ता

			भूकम्प: जुनसुकै समयमा
२	समग्र सूचना सहित DPRP अद्यावधिक गर्ने	गा.पा.वि व्या.स.	माघदेखि फागुनभित्र वार्षिक
३	अद्यावधिक भएको DPRP स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	गा.पा.वि व्या.स.	फागुनदेखि आषाढ मसान्त भित्र
४	स्थानीय आपत्कालिन सूचना केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।	गा.पा.वि व्या.स.	नियमित
५	समिक्षा बैठकको आयोजना गरी सिकाई आदान प्रदान र नयाँ योजनामा सुधार ।	गा.पा.वि व्या.स.	बाढी: असोज पहिलो हप्ता आगलागी: असार पहिलो हप्ता
७	सबै शाखालाई विपद् व्यवस्थापन सम्पर्क व्यक्ति (फोकल पर्सन) तोक्न र अद्यावधिक गर्न लगाउने ।	गा.पा.वि व्या.स.	EPRP अद्यावधिक हुनु अगावै
८	विपद् जान सक्ने ठाउँको क्षेत्रगत जानकारी, जोखिममा रहेको समूहको खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गर्ने र सड्टासन्न क्षेत्रको नक्सा तयार गर्ने ।	गा.पा.वि व्या.स.	EPRP अद्यावधिकका समयमा
९	सबै शाखा तथा वडाहरूमा आपत्कालिन कोष स्थापना गर्न लगाउने ।	गा.पा.वि व्या.स.	योजना तर्जुमा अवधि
१०	विपत्सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रम गर्ने ।	गा.पा.वि व्या.स.	आवश्यकता अनुसार निरन्तर
११	पूर्व चेतावनी सन्देशहरू तयार तथा प्रसारण गराउने	गा.पा.वि व्या.स.	आवश्यकता अनुसार निरन्तर

४.५ निकायगत भूमिका तथा जिम्मेवारी

विपद्को समयमा तुरुन्तै उद्धारका कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि छलफल र कार्य विभाजन गर्नको लागि समय हुदैन । त्यसैले विपद्को समयभन्दा अगाडि नै जिम्मेवार व्यक्तिहरूको भूमिका परिभाषित गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसले विपद्को समयमा कसले के गर्ने भन्ने भूमिका प्रष्ट्याएको हुन्छ र उद्धार तथा राहत प्रभावकारी बनाउँछ ।

तालिका १९: गण्डकी गाउँपालिका विपद् व्यवस्थापन समितिको कार्य जिम्मेवारी

क्र.स	निकाय/जिम्मेवार व्यक्ति	जिम्मेवारी
१	गाउँपालिका अध्यक्ष	<ul style="list-style-type: none"> ➤ गाउँपालिका विपद् व्यवस्थापन समितिको समन्वय बैठक आयाजना गर्ने । ➤ जानकारीकोसकं लन र परिस्थितिको अद्यावधिक गर्ने । ➤ LEOC (Local Emergency Operation Center) को प्रभावकारी सञ्चालन एवं परिचालन गर्ने । ➤ विषयगत क्षेत्रलाई सक्रिय पार्ने । ➤ कार्यविभाजन गरी सबै विषयगत क्षेत्र (Cluster) लाई जिम्मेवारी सुम्पने । ➤ खोज तथा उद्धार कार्यमा सुरक्षा निकायको परिचालन गर्न समन्वय गर्ने । ➤ प्रदेश तथा संघ स्तरमा सहयोग (मानवीय, आर्थिक, भौतिकको सहयोगको लागि समन्वय) गर्ने । ➤ दातृ संस्था, राजनीतिक दल, विदेशी पर्यवेक्षक र सहयोगीहरू संग बैठक गर्नेर निर्णय लिने ।

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यमा लैङ्गिक समानता , आपाङ्कता र सामाजिक समावेशीकरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।
२	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	<ul style="list-style-type: none"> ➤ समन्वयात्मक कार्यमा सहयोग गर्ने । ➤ आवास तथा पुनःस्थापना कार्य गर्ने । ➤ स्रोत (आर्थिक, भौतिक, मानवीय स्रोत) परिचालन तथा समन्वय गर्ने । ➤ रकम खर्च गर्ने कार्य सहज बनाउन सहजीकरण गर्ने । ➤ विदेशी नागरिकलाई आफ्नो घरमा सूचना दिन संघ संग समन्वय गर्ने ।
३	गाउँ प्रहरी प्रमुख तथा प्रतिनिधि	<ul style="list-style-type: none"> ➤ मुख्यतः खोज तथा उद्धार कार्यको नेतृत्व गर्ने । ➤ खोज तथा उद्धारका सामग्रीहरु गैर्टी, वेल्चा, फरुवा, सावेल, बन्चरो, आरी, डोरी, सिमेन्ट, काठ काटने मेसिनहरु, स्टेचर, अस्थाई फोल्डिङ्ग भ्यान्ड, हेल्मेट, लाइफ ज्याकेट, वाकीटकी आदि भण्डारण गर्ने । ➤ आवश्यकता अनुसार आपत्कालिन समयमा सुरक्षा निकायसंग समन्वय गरी परिचालन गर्ने । ➤ सुरक्षा व्यवस्था मिलाउने । ➤ विषयगत समितिमा रही सहयोग गर्ने । ➤ खाजे तथा उद्धार क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ➤ शव व्यवस्थापनकोलागि नीतिगत र संस्थागत कार्यक्षमता विकास गर्ने ।
४	राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरु	<ul style="list-style-type: none"> ➤ स्रोत संकलनमा सहयोग ।

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ स्वयंसेवक तथा जनपरिचालन गर्ने । ➤ राहत वितरणमा निष्पक्षता हुनमा सहजीकरण ।
५	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी प्रतिनिधि	<ul style="list-style-type: none"> ➤ प्रबन्धकारी भूमिका निर्वाह गर्ने । ➤ खाद्य, गैरखाद्य सामग्री तथा अस्थायी आवासको व्यवस्थापन । ➤ सूचना सङ्कलन तथा सर्भेक्षण कार्यमा स्वयंसेवक परिचालन गर्ने । ➤ प्रकोपको समयमा आपत्कालीन आवास तथा बन्दोबस्ती व्यवस्थापन गर्न (टेन्ट, त्रिपाल, कम्बल, म्याट, भुल, डोरी, लुगा कपडा, आवश्यक औषधी, सेल्टर निर्माण गर्न सक्ने जनशक्ति पहिचान) । ➤ यस कार्यका लागि गाउँपालिका विपद् व्यवस्थापन समिति सँग समन्वय गर्ने । ➤ रगत संकलन केन्द्र विस्तार गर्ने ।
६	विषयगत शाखा प्रमुखहरु	<ul style="list-style-type: none"> ➤ विषयगत समितिमा रही क्षेत्रगत अगुवाको भूमिका निर्वाह गर्ने । ➤ सामाजिक विकास शाखाले मनोसामाजिक परामर्शदाताहरुकोतथ्यांक राख्ने तथा तालिम दिने ➤ स्वास्थ्य तथा सरसफाई समितिले आवश्यक औषधी तथा अन्य सामग्रीको जोहोको तयारी गर्ने । ➤ यस्तो तयारीमा अपांगता भएका व्यक्ति, यौनिक अल्पसंख्यक गर्भवती र सुत्केरी

		<p>महिला, ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका आदिको लागि विशेष व्यवस्था गर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ यस कार्यकोलागि रेडक्रस र अन्य संघसस्था संग समन्वय गर्ने ➤ सामाजिक विकास शिक्षा शाखाले सिकाई केन्द्रका सामाग्रीहरु, बालबालिकाकोलागि ग्रेड अनुसार शैक्षिक किट, पाठ्यपुस्तकहरु, तयारी अवस्थामा राख्ने । ➤ यसका लागि स्थानीय व्यापारी, गैसस, अगैसस संग समन्वय गरी पूर्वतयारी गर्ने ।
७	गण्डकी गाउँपालिका उद्योग वाणिज्य संघ (अध्यक्ष/ प्रतिनिधि)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ सुख्खा तथा तयारी खाना जस्तै: चिउरा, भुजा, बिस्कट, पानी आदि, खाद्य सामग्री संकलन वितरण र व्यवस्थापनमा सघाउने । ➤ गाउँपालिकासँग खाद्यान्न, गैर खाद्यान्न सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउन अग्रिम सम्झौता गर्ने ।
८	यातायात व्यवसायीहरु (अध्यक्ष/ प्रतिनिधि)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ आपत्कालिन अवस्थामा स्वतस्फुर्त रुपमा राहत तथा उद्धार कार्यका लागि यातायातका साधनहरु र जनशक्ति उपलब्ध गराउने ।
९	सञ्चारमाध्यम/सञ्चारकर्मीहरु	<ul style="list-style-type: none"> ➤ सही सूचना संकलन तथा सम्प्रेषण । ➤ जनचेतनामुलक सूचनाहरु महामारी, हिंसा, दुरुपयोग, राहत सेवा सम्बन्धि प्रसारण । ➤ सञ्चारकर्मीहरुको विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन, आधारभूत मानविय सिद्धान्त ।
१०	नागरिक समाज	<ul style="list-style-type: none"> ➤ राहत तथा उद्धार कार्यमा सहयोग, समन्वय ।

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग ।
११	पेशागत व्यवसायी (निर्माण र काष्ठ व्यवसायी तथा जल उपभोक्ता महासंघ/समिति, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ र समितिहरू)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ राहत, उद्धार तथा संरक्षण कार्यमा सहयोग । ➤ प्रभावितहरूलाई काठ, दाउरा सहज र सुलभ रूपमा उपलब्ध गराउने । ➤ प्रभावितहरूलाई सीप विकास कार्य गरी आय आर्जनमा सहयोग गर्ने ।
१२	गै.स.स. र विकास साभेदारहरू (प्रमुख तथा प्रतिनिधि)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ मानव स्रोत परिचालन गर्ने । ➤ स्रोत संकलनमा सहयोग गर्ने । ➤ गै.स.स. बीच समन्वय । ➤ क्षमता विकास तथा सहजीकरण गर्ने ।
१३	गाउँपालिकाका अगुवाई गर्ने सहयोगी संस्थाहरू (प्रमुख तथा प्रतिनिधि)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ सबै निकायहरूको सहकार्यमा गाउँपालिकाको विपद् पूर्व तयारी योजना तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने । ➤ प्रभावकारी प्रतिकार्य पूर्व तयारीका लागि मुख्य सिद्धान्त वा न्यूनतम मापदण्डका बारेमा जानकारी गर्ने । विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सबै विषयगत क्षेत्रका अगुवा तथा सदस्य संस्था र सरोकारवालाको सहभागिता सुनिचित गर्ने । ➤ LEOC/LDMC सँग समन्वय गरी विपत्का सबै चरणमा सूचनाप्राप्त गर्ने निकायको रूपमा कार्य गर्ने । ➤ गाउँपालिकामा कार्यरत मानवीय सहायतामा कार्यरत निकायहरूमा सूचना प्रवाह गर्ने ।

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ गाउँपालिका स्तरमा DDMP, DPRP, DRR Policy & Strategy बनाउने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने ।
१४	निजी क्षेत्रका प्रतिनिधि	<ul style="list-style-type: none"> ➤ विपत्का वेला राहत प्रतिकार्यमा सहभागिता गराउने ➤ सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत विपद् न्यूनकरणमा सहभागी वनाउने

४.६ विषयगत क्षेत्रको भूमिका तथा जिम्मेवारी

विपद्को समयमा तत्कालै उद्धार, त्यसपछिका खाद्य, अस्थायी आवास, खानेपानी, सरसफाई, स्वास्थ्य लगायतका क्षेत्रमा सहयोग तथा राहत पुऱ्याउन पनि विषयगत क्षेत्र गठन गरी भूमिका दिनु पर्ने हुन्छ । यसले विपद्को समयमा कसले के गर्ने भन्ने भूमिका प्रष्ट्याएको हुन्छ र उद्धार तथा राहत प्रभावकारी बनाउँछ ।

तालिका २०: विषयगत क्षेत्रको भूमिका तथा जिम्मेवारी

क्र.स	विषयगत क्षेत्र	क्षेत्रगत अगुवा	क्षेत्रगत सदस्यहरु
१	समन्वय, सूचना व्यवस्थापन, खोज तथा उद्धार	सामान्य प्रशासन शाखा	प्रहरी, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, नेपाल पत्रकार महासंघ, एफ.एम. रेडियो, तालिम प्राप्त कार्यदल, वडास्तरीय विपद्व्यवस्थापन समिति/कार्यदल, नेपाल स्काउट, नागरिक समाज, गै.स.स.
२	खाद्य	कृषि शाखा	आर्थिक विकास शाखा, उद्योग वाणिज्य संघ, नेपाल रेडक्रस, गै.स.स,
३	आवास तथा गैर खाद्य	पूर्वाधार विकास शाखा	लै.स.सा.स शाखा, उद्योग वाणिज्य संघ, नेपाल रेडक्रस, गै.स.स महासंघ
४	खानेपानी तथा सरसफाई	खानेपानी तथा सरसफाई शाखा	वन वातावरण, फोहरमैला तथा विपत् व्यवस्थापन शाखा, उद्योग वाणिज्य संघ, नेपाल

			रेडक्रस, गै.स.स तथा सरसफाईको क्षेत्रमा काम गर्ने संघ संस्थाहरु
५	स्वास्थ्य तथा पोषण	स्वास्थ्य शाखा	लै.स.सा.स शाखा, नेपाल रेडक्रस, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत गै.स.स.हरु
६	शिक्षा	शिक्षा ,युवा तथा खेलकुद महाशाखा	पत्रकार महासंघ, रेडक्रस, गैसस
७	संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षा	महिला,वालवालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा	गैसस महासंघ, रेडक्रस, तथा महिला तथा वालवालिकाको क्षेत्रमा क्रियाशिल संघसंस्थाहरु
८	पुनःलाभ तथा पुनर्निर्माण	पूर्वाधार विकास शाखा	भूमि ब्यवस्थापन तथा भवन नियमन शाखा, यातायात व्यवसायी, गै.स.स

४.७ विषय क्षेत्रको अगुवा र प्रमुख भूमिका

विपद्को समयमा विपद् प्रतिकार्यको लागि स्पष्ट कार्य विभाजन, क्षेत्रगत अगुवा भूमिका तथा यसको लागि सम्पर्क व्यक्ति पहिले नै तोक्नु आवश्यक हुन्छ । यसले विपद् प्रतिकार्यको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउँछ ।

तालिका २१: विषय क्षेत्रको अगुवा र प्रमुख भूमिका

क्र.सं.	विषयगत क्षेत्र	क्षेत्रगत अगुवा	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क नं
१	समन्वय, सूचना व्यवस्थापन, खोज तथा उद्धार	सामान्य प्रशासन शाखा		
२	खाद्य	कृषि शाखा		
३	आवास तथा गैर खाद्य	पूर्वाधार विकास शाखा		
४	खानेपानी तथा सरसफाई	खानेपानी तथा सरसफाई शाखा		

५	स्वास्थ्य तथा पोषण	स्वास्थ्य शाखा		
६	शिक्षा	शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा		
७	सामाजिक सुरक्षा	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा		
८	पुनर्लाभ तथा पुनर्निर्माण	पूर्वाधार विकास शाखा		

४.८ विपद्पूर्वतयारी तथा प्रति कार्ययोजनाको कार्यान्वयन

हरेक योजनालाई सम्बन्धित निकायले कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने हुन्छ अन्यथा तोकेको लक्ष्य र उद्देश्य बमोजिम कार्य गर्न सकिदैन र सफलता पनि हासिल हुदैन । तसर्थ, यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि पनि निम्न कार्य योजना तयार गरिएको छ ।

तालिका २२: विपद्पूर्वतयारी तथा प्रति कार्ययोजनाको कार्यान्वयन

क्र.स.	क्रियाकलाप	निकाय कार्यान्वयन	अवधि
१	बाढी तथा डुवान भन्दा पहिलेको पूर्व तयारी अवस्थामा बस्ने समन्वय बैठक, नक्शाङ्कन, भण्डारण आदि ।	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	वैशाख देखि ज्येष्ठ
२	बाढीको समयमा आवश्यक प्रतिकार्य सहयोग ।	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	असारदेखि असोज
३	महामारी हुनुपूर्व तयारी र प्रतिकार्य	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	बाढी, भूकम्प, शीतलहर, खडेरी आदिका समयमा
४	आगलागी हनु सक्नेजोखिम क्षेत्रमा पूर्वतयारी र प्रतिकार्य	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	फागुन देखि ज्येष्ठ
५	भूकम्पीय जोखिम पूर्वतयारी र प्रतिकार्य	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	जुनसुकै समयमा निरन्तर

६	शीतलहरका समयमा आवश्यक पूर्व तयारी र प्रतिकार्य (समन्वय बैठक आदि)	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	मंसिर देखि माघ १५
७	कोरोना भाइरस कोभिड १९ तथा डेंगुमहामारी प्रकोपहरु	गा.पा.वि.व्य.स. र सबै क्लस्टर	जुनसुकै समयमा निरन्तर

४.९ विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाको नियमित समिक्षा तथा अद्यावधिक

विपद् प्रतिकार्य योजना कार्यान्वयनका निमित्त प्रत्येक क्षेत्र वा शाखाले विपद्सम्बन्धी पूर्व तयारी योजना निर्माण गर्ने र आवश्यक बजेट अनुमोदन गराई विपद् आउन पूर्व सबै शाखाले प्रत्येक वर्षको वार्षिक कार्यक्रममा राख्नु अनिवार्य रहेको छ । सबै शाखाले विपद् व्यवस्थापन योजना बनाउनु र प्रतिकार्यको लागि आवश्यक सामग्री भण्डारण गर्ने, परिचालन गर्ने नीति लिनु नितान्त जरुरी देखिन्छ । उक्त कार्यका लागि सम्बन्धित शाखाले एक जना फोकल व्यक्ति तोक्नुपर्ने जसले विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी समन्वय तथा योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा विशेष जोड दिनुपर्ने हुन्छ । प्रत्येक वर्ष महिला तथा जोखिम समूहका सघं संस्थाहरु सहित यस योजनाको पुनरावलोकन तथा समिक्षा गर्ने र आवश्यकतानुसार परिमार्जन तथा अद्यावधिक गर्नु जरुरी हुन्छ । जसले गर्दा विगतमा विपद् व्यवस्थापनमा आइपरेको समस्याका आधारमा विपद् व्यवस्थापन न्यूनीकरणका कार्यमा सहयोगी हुनेछ ।

४.१० विपत्का समयमा गाउँपालिका स्तरीय बिपत्ब्यवस्थापन समितिले ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू

१. **सुरक्षा:** विपद्को समयमा उद्धार तथा राहतमा संलग्न स्वयंसेवक तथा कर्मचारीको सुरक्षा प्रमुख विषय हो । सुरक्षाको अनुभूतिले परिचालित व्यक्तिहरूको कार्यदक्षता तथा चुस्ततामा वृद्धि ल्याउँछ । आफ्नो स्वयंसेवक तथा कर्मचारीको सुरक्षा सबै निकायका प्रमुखहरूको जिम्मेवारी हो ।

२. **पूर्व चेतावनी सूचना पद्धति:** स्थानीय सरकारको क्षमता सापेक्षिक रूपमा कम रहेको अवस्थामा पूर्व चेतावनी कठिन कार्य हो । उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम् परिचालन गरी सम्भावित जोखिम कम गर्ने र मानिसलाई प्रकोपको सम्भावित जोखिमबाट बचाउनु सबैको प्रमुख जिम्मेवारी हो । सामान्य विषयहरूमा समयमै ध्यान दिन सके साधन स्रोतका अभावको बाबजुद् पनि मानिसहरूलाई सम्भावित जोखिमबाट बचाउन सकिन्छ । तसर्थ उपलब्ध साधन, स्रोत तथा सूचनाहरूको अधिकतम् प्रयोग गरी सकंटाभिमूख समुदायहरूलाई उपयुक्त भाषा र माध्यमबाट प्रकोपकोपूर्व चेतावनी सूचना दिनुपर्दछ ।
३. **सुरक्षित स्थानान्तरण प्रक्रिया:** सम्भावित प्रकोप बाट बचाउन संकटाभिमूख समुदायलाई सुरक्षित स्थानमा लैजानुपर्छ । सुरक्षित स्थानान्तरण अत्यन्त जटिल प्रक्रिया भएकोले त्यस सम्बन्धी पर्याप्त पूर्वतयारी गर्नु आवश्यक हुन्छ । यो जटिल तथा जबाफदेही कार्य भएकोले सुरक्षित स्थानान्तरणका सबै प्रक्रियामा सरकारी निकाय र बढि जोखिममा रहेको समूहको निर्णायक तहमा सलंग्नता हुनु पर्दछ । तसर्थ यस प्रक्रियामा सरकारलाई सहयोग गर्नु सबै मानवीय निकायहरूको जिम्मेवारी हो । सुरक्षित स्थानान्तरण प्रक्रिया सकंटाभिमूख समुदायमा व्यापक मानवीय क्षति हुने निक्कैलको अवस्थामा मात्र गरिनेछ ।
४. **बिशेष परिस्थितिका व्यक्ति तथा समुदायहरूको सुरक्षा:** प्रकोप तथा विपत्को अवस्थामा विशेष परिस्थितिका व्यक्ति तथा समुदायहरू यस अन्तरगत विशेष गरी बालबालिकाहरू, गर्भवती सुत्केरी महिला, २ वर्ष मुनीका बच्चा तथा तिनका आमाहरू, अपाङ्गता भएका ब्यक्तिहरू, दीर्घरोगीहरू, ज्येष्ठ नागरिकहरू, भौगोलिक दृष्टीकोणले जोखिममा रहका समुदायहरू जस्तै: नदी किनारामा बस्नेहरू र जोखिममा रहेका व्यक्ति तथा समुदायहरूलाई उचित सुरक्षा तथा सुरक्षित स्थानान्तरण प्रक्रियामा विशेष ध्यान दिनपर्ने तथा पहिलो प्राथमिकतामा राखिनुपर्दछ ।

५. **मृत्यु संस्कार:** प्रकोपको कारण, मृत्यु भएकाहरूको मृत्युपछि गरिने धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पारम्परिक संस्कार अनुरूप आफन्तहरूको दाह संस्कार गर्न पाउने अधिकारलाई सुरक्षित गर्ने । तर कोरोना भाइरस जस्ता महामारीको सन्दर्भमा भने यो कुरा लागुहने छैन । प्रकोपको कारण मानिसहरूको मृत्यु भई स्थानीय समुदायले मृतकहरूको पहिचान तथा दाहसंस्कार गर्नसक्ने क्षमता नभएको तथा मृतकहरू बेवारिसे अवस्थामा रहिरहँदा सामाजिक तथा वातावरणीय असर आउने अवस्थामा मात्र जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति वा यस अन्तरगतका निकाय यस कार्यमा सक्रिय हुन्छन् ।
६. **आपतकालीन शिक्षा:** शिक्षा प्राप्त गर्नु बालबालिकाको अधिकार हो । प्रकोपको कारण क्षति भएका शैक्षिक संरचना तथा पूर्वाधारहरूको पुनर्स्थापना गरी प्रभावितहरूलाई औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा लिन पाउने हकको सुनिश्चित गर्ने । प्रकोपको अवस्थामा विद्यालय र शैक्षिक वातावरणमा प्रत्यक्ष असर पर्दछ र ती असरहरू कम गरी शिक्षालाई पूर्ववत् सामान्य अवस्थामा फर्काउन सहयोग गर्नु सबै मानवीय निकायहरूको जिम्मेवारी हो । यस कार्यको नेतृत्व समन्वय शिक्षा इकाइले गर्नेछ ।
७. **मनोसामाजिक परामर्श:** प्रकोपको कारण घरबार, आफन्त गुमाएका तथा आकस्मिक घटनाको कारण मानसिक सन्तुलन गुमाउन पुगेका पीडितहरूलाई मानसिक, सामाजिक तथा नैतिक सहयोग मार्फत पूर्ववत् सामान्य मानसिक अवस्थामा पुऱ्याउनु आवश्यक छ । प्रकोपको कारण मानसिक सन्तुलन गुमाउन पुगेका पीडितहरू, महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, अपागता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गरी जोखिमको आधारमा अन्तरव्यक्ति परामर्श, सामुहिक परामर्श गरिनु पर्छ । चरम मानसिक आघात पुगेका विपद् प्रभावित व्यक्तिहरूको हकमा भने मेडिकल परामर्शका लागि प्रेषित गर्न सकिनेछ ।

४.११ विपद् जोखिम व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित केही शब्दावली

प्रकोप (Hazard): त्यस्ता डरलाग्दा परिघटना, वस्तु, मानवीय क्रियाकलाप वा परिस्थिति जसका कारणले ज्यानको नोक्सानी, घाइते हुने सम्भावना वा अन्य स्वास्थ्यसम्बन्धी असरहरू, धनमालका क्षति, जनजीविका तथा सेवाहरूको नोक्सानी, सामाजिक तथा आर्थिक गतिरोध, वा वातावरणीय ह्रास समेत निम्त्याउछ । प्रकोपबाट निम्तने क्षतिपूर्ण अवस्था नै विपद् हो । एउटा प्रकोपले विपद् त्यतिबेला उत्पन्न गर्न सक्छ जुनबेला त्यस प्रकोप नजिक रहेका समाज प्रभावित हुन्छन् र आफैँ सम्हाल्न सक्दैनन् ।

जोखिम (Risk): कनु पनि प्रकोप घटनाका सम्भाव्यता र त्यसको नकारात्मक परिणामहरूका समग्र अवस्थालाई जोखिम भनिन्छ । प्रकोप जोखिमको मात्रा त्यस क्षेत्रको सङ्कटासन्नता तथा सम्मुखतासँग सम्बन्धित हुन्छ ।

सम्मुखता (Exposure): प्रकोप क्षेत्रमा अवस्थित मानिस, धनमाल, संयन्त्र वा अन्य तत्वहरू र प्रकोपबीचको अवस्था साथै प्रकोपको प्रभाव र सम्भावित क्षति ब्यहोर्नु पर्ने अवस्थालाई सम्मुखता भनिन्छ ।

सङ्कटासन्नता (Vulnerability): कुनै समुदाय, प्रणाली वा स्रोत संशाभनमा प्रकोपको कारण निम्तिन सक्ने घातक एवम् संवेदनशील अवस्थालाई सङ्कटासन्नता भनिन्छ । समुदायको सङ्कटासन्नता त्यसमा रहेको गरिवी, शैक्षिक अवस्था लगायत विभिन्न पक्षहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ ।

विपद् (Disaster): प्रभावित समाज वा समुदायले आफ्नै बलबुता र स्रोत साधन प्रयोग गरी सामना गर्न नसक्ने स्तरको गम्भीर प्रकोपजन्य घटना जसबाट हुन सक्ने मानवीय, भौतिक, आर्थिक र वातावरणीय क्षतिले गर्दा सामान्य सामाजिक प्रक्रिया अवरुद्ध हुनेछ ।

सामना क्षमता (Coping Capacity): सामना क्षमता भन्नाले उपलब्ध साधन, स्रोत र सीपका समुचित उपयोग गरी कुनै पनि प्रतिकूल अवस्था वा आपतकाल वा विपद्को अवस्थामा परिस्थितिका सामना तथा व्यवस्थापन गर्न व्यक्ति, समुदाय वा संघसंस्थाहरूमा अन्तर्निहित क्षमता भन्ने बुझिन्छ । परिवार, समाज अथवा देशको प्रकोप सामाना क्षमता राम्रो हुँदा त्यस क्षेत्रमा विपद्का असरहरू कम हुन्छन् ।

उत्थानशीलता (Resilience): प्रकोप सम्मुखतामा अवस्थित प्रणाली, समुदाय वा समाजमा रहेको अन्तर्निहित क्षमता जसले प्रकोपको घातलाई प्रतिरोध तथा समायोजन गर्नुका साथै प्रकोपको प्रभावबाट समयमै कुशलतापूर्वक उकासिन समर्थ गराउँछ त्यसलाई उत्थानशीलता भनिन्छ ।

पूर्वचेतावनी प्रणाली (Early Warning System): प्रकोपका घटना अगावै तत्सम्बन्धी आवश्यक र भरपर्दो सूचना उत्पादन तथा व्यापकरूपमा प्रवाह गरी जोखिम क्षेत्रमा अवस्थित व्यक्ति, समूह तथा संस्थाहरूलाई पूर्व तयारी र प्रति-तत्परताको स्थितिमा रहन तथा सम्भावित धनजनका क्षति वा नोक्सानीका बाट बच्न आवश्यक कायै बेलैमा गर्न सघाउन सक्ने सुदृढ प्रणाली एवम् दक्षता नै पूर्व चेतावनी प्रणाली हो ।

आपतकालीन व्यवस्थापन (Emergency Services): आपतकालीन अवस्थाका सम्पूर्ण पक्षलाई सम्बोधन गर्नका लागि गरिने पूर्वतयारी प्रतिकार्य तथा प्रारम्भिक पुनर्लाभका लागि स्रोत तथा जिम्मेवारीको संयोजन तथा व्यवस्थापनका सम्पूर्ण कार्यहरू नै आपतकालीन व्यवस्थापन हो ।

पूर्वतयारी (Preparedness): आसन्न वा जारी प्रकोपको घटना वा अवस्थाका असरहरूबारे प्रभावकारी ढङ्गले पूर्वअभ्यस्त हुनु र पूर्वानुमान प्रतिकार्य, एवम् पुनर्लाभका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय, समुदाय र व्यक्तिका तहमा समेत गरिएको ज्ञान, दक्षता तथा क्षमताको विकास न पूर्वतयारी हो ।

प्रतिकार्य (Response): विपद्का घटनाको बेला वा तत्पश्चात तत्काल जीवन रक्षा गर्ने उद्धारकार्य जस्तै आपतकालीन सेवा र नागरिक सहयोग, स्वास्थ्यसम्बन्धी असरहरू न्यून गर्ने, आम नागरिकका सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको आधारभूत जीविकोपार्जनका खाँचोहरू परिपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि गरिने प्रावधानहरू नै प्रतिकार्य हो ।

पुनर्लाभ (Recovery): विपद प्रभावित भएका समुदाय वा इलाकाहरूमा पुनर्वास तथा पुनःनिर्माण एवम् आधारभूत सेवाहरूको पुनःस्थापना गरी गरी जनजीविका र जीवनशैलीमा सुधार ल्याउन प्रक्रिया पुनर्लाभ हो ।

अल्पीकरण (Mitigation): प्रकोपको प्रतिकूल असरहरूका साथै तत्जन्य विपद्का परिणामस्तरलाई कम पार्न वा सीमित गराउने कार्यविधि नै अल्पीकरण हो ।

जलवायु परिवर्तन (Climate Change): प्राकृतिक तथा मानवजन्य क्रियाकलापका कारण दशकौं वा सो भन्दा बढी समयावधिमा देखिने जलवायुका सामान्य अवस्थामा भन्दा भिन्न परिवर्तनलाई जलवायु परिवर्तन भनिन्छ ।

अनुकूलन (Adaptation): प्राकृतिक तथा मानवजन्य क्रियाकलाप तथा प्रणालीमा गरिने समायोजन प्रक्रिया, जसले गर्दा वास्तविक वा अपेक्षित जलवायु परिवर्तन वा त्यस्ता प्रभावहरूबाट हुने हानी नोक्सानीको अल्पीकरण गर्न तथा तत्जन्य अवसरहरूबाट अधिकतम लाभ लिन सकिन्छ ।

भ्रटपट भोला (Go Bag): प्रकोपको घटना भइहालेमा आफु र आफ्ना परिवारलगायत सकेसम्म छरछिमेकको सहायागको लागि औजार, औषधी हलुका खाद्यान्न आदि राखिएको त्यस्तो भोला जसलाई सजिलै भेटिने ठाउँमा राखिएको हुन्छ र प्रकोपको घटना भएको अवस्थामा बोकेर हिड्न सकिन्छ ।

गण्डकी गाउँपालिका

भुम्लिचोक, गोरखा
गण्डकी प्रदेश, नेपाल

२०८२